

NovioConsult

Staalkaart NME

Bijlage 1

Veldwerk Staalkaart Natuur- en milieu-educatie

Charel van Deursen
Gerbrand Frederiks
Willemijn Nagel
Wyke Smit

2216/ws-dk

Nijmegen, 30 januari 2003

Samenvatting

Kenmerken werkveld

Het grootste deel van het NME werkveld bestaat uit lokale en regionale NME centra. Ongeveer twee derde van deze centra hebben wij in dit onderzoek gecategoriseerd als 'kleine NME organisaties': minder dan 3 f.t.e. reguliere medewerkers. Daarnaast bestaat het NME-werkveld-kern zoals wij dat gedefinieerd hebben uit provinciale IVN consulentschappen en landelijke NME organisaties. Daarnaast zijn in de quick scan meegenomen organisaties uit de 'schil' van het NME werkveld: dierentuinen, natuurmusea, horti en bezoekerscentra.

Categorieën	Verstuurd	Retour	Respons
Lokale en regionale NME-organisaties	99	47	47%
Provinciale IVN consulentschappen en landelijke organisaties	15	11	73%
Dierentuinen, natuurhistorische musea, horti en overig	51	12	24%
Bezoekerscentra	68	14	20%

Organisaties die *niet* in de quick scan zijn meegenomen zijn grote natuur- en milieu organisaties (zoals Greenpeace, Natuurmonumenten, Stichting Reinwater, Vereniging Milieudefensie), evenmin als zelfstandige kinderboerderijen. Deze voeren wel vaak ook educatieve taken uit. Als deze wel waren meegenomen, zouden een aantal cijfers (o.a. mensen en geld in relatie tot NME) hoger uitvallen.

Activiteiten

Het NME werkveld schil richt zich meer exclusief dan het NME werkveld kern op het thema natuur en op de doelgroep scholen. Binnen het NME werkveld kern richten de activiteiten zich op het vergroten van kennis en inzicht in natuur, milieu en leefomgeving, het stimuleren van zorg en betrokkenheid bij de natuur en het bevorderen van milieuvriendelijk gedrag. Grote lokale/ regionale, provinciale en landelijke organisaties kennen hierin een grote spreiding in zowel thema's (natuur, leefbaarheid, landbouw en voedsel, mondiale aspecten) als in doelgroepen (scholen, bewoners, andere non-profitorganisaties, media, gemeenten).

Medewerkers

Op basis van de quick scan komen wij tot een schatting van ongeveer 850 reguliere banen en 450 ID/ WIW banen in de *kern* van het NME werkveld. Daarnaast zijn duizenden vrijwilligers in het veld actief. Opvallend is het hoge aandeel gesubsidieerde arbeid (WIW/ ID etc.) bij alle organisaties behalve de provinciale en landelijke organisaties. De kleine centra draaien zelfs over het algemeen op ongeveer 1 reguliere en 1 gesubsidieerde medewerker. Ook het grote aantal vrijwilligers valt op.

Veranderingen

De veranderingen in het NME werkveld liggen vooral op het vlak van werkwijze (meer, samenwerking, professionalisering, minder les en meer ondersteuning). Hierin is de afgelopen jaren veel gebeurd. Inhoudelijk is het werkveld verbreed met bijvoorbeeld thema's als recreatie en toerisme en duurzame ontwikkeling. Sommige organisaties hebben juist scherper bedacht welke inhoud zij voor staan zonder deze veel te verbreden.

Financiën

Hoeveel geld gaat er om in de NME sector?

Net als voor het aantal werkzame mensen hebben we voor de kosten een *illustratieve* en *indicatieve* extrapolatie gedaan. In totaal komen we dan op een bedrag van 45 miljoen euro per jaar dat omgaat in het NME-werkveld kern. Dit gaat om geld voor personele en materiele kosten en projecten en activiteiten.

Financieringsstromen

De lokale NME-organisaties worden vooral (+/- drie kwart) structureel gefinancierd vanuit de lokale overheid. De bijdrage vanuit het onderwijs is klein (2%). Het overige kwart aan inkomsten is projectgeld. De provinciale IVN-Consulentschappen zijn slechts voor een kwart structureel gefinancierd, door de provincies. Het programma Leren voor Duurzaamheid neemt 6% van het budget voor zijn rekening. Daarnaast verkrijgen zij geld uit andere landelijke subsidieregelingen, provinciale projectondersteuning, scholen en eigen financiering en particuliere fondsen. De landelijke NME-organisaties zijn voor ongeveer 40% afhankelijk van de landelijke regelingen (RDN, SMOM, VMDO) voor hun inkomsten. Ongeveer 30% is afkomstig van eigen inkomsten, subsidies uit fondsen, dan wel donaties/leden. De organisaties verkrijgen 13% financiering van scholen en 14% van het geld is projectmatig gemeentelijk of provinciaal geld. 3% van de financiering is afkomstig van het programma Leren voor Duurzaamheid.

Het aandeel financiering van het programma Leren voor Duurzaamheid op de totale budgetten in de NME sector is klein: gemiddeld rond de 1%.

Relatie verandering van inhoud van de activiteiten/ subsidiestromen

Niet zozeer het geld als wel de activiteiten van de programma's NME Onderwijs en NME Extra Impuls hebben een duidelijk effect op het werkveld gehad qua professionalisering en verbreding in activiteiten. Wel is er hier een voorhoede in te onderscheiden.

Leren voor Duurzaamheid

Relatie NME-werkveld - Leren voor Duurzaamheid?

De 'gouden koorden' uit het IOWO rapport in 1998 blijken in relatie tot het programma 'Leren voor Duurzaamheid' niet financieel maar psychologisch van aard. Vrijwel alle organisaties hadden het gevoel er 'iets mee te moeten' ongeacht of ze geld ontvingen van het programma. De mensen uit het NME-veld zijn bekend geworden met het concept de inhoudelijke impact lijkt groot te zijn, ondanks het feit dat veel organisaties het concept te vaag vinden en ondanks het feit dat maar een klein percentage van de budgetten er vandaan komt.

Inhoudelijke en methodische bijdragen aan NME aan Leren voor Duurzaamheid

Met name de consulentschappen en de landelijke organisaties kunnen en willen bijdragen aan de ontwikkeling van het concept Leren voor Duurzaamheid door de specifieke kennis die ze hebben over:

- het betrekken van mensen (netwerkorganisatie)
- hoe mensen leren en
- de fundamentele NME-basiskennis die ze bezitten.

Overige beleidsmatige kansen voor het NME werkveld

Inhoudelijk is een aantal beleidsnota's voor de sector interessant, in de praktijk is voor het grootste deel van het veld met name het lokale beleid van belang: als de organisaties willen verbreden hebben ze hier draagvlak nodig, en anderzijds biedt lokaal beleid inhoudelijk vaak leuke aanknopingspunten voor inhoudelijke verbreding.

1. Inleiding

Deze bijlage beschrijft de resultaten van het veldwerk in het kader van de 'Staalkaart Natuur- en Milieu Educatie (NME)', het in kaart brengen van de bonte verscheidenheid van het NME-werkveld. Het doel van de staalkaart is zicht te krijgen op de stand van zaken in het NME-werkveld, met name in relatie met het programma Leren voor Duurzaamheid. Het tweede doel is het op basis van de staalkaart formuleren van beleidsaanbevelingen voor een verdere ontwikkeling van het NME-werkveld binnen het programma Leren voor Duurzaamheid 2010, en/of daarbuiten. Hiertoe zijn de volgende (deel)vragen geformuleerd:

1. Wat zijn de kenmerken van het huidige NME-werkveld?
 - a. Welke activiteiten vinden er plaats (inhoud en aard)?
 - b. Hoeveel en welke mensen zijn er werkzaam (functies)?
 - c. Welke veranderingen zijn zichtbaar?
2. Van welke financieringsstromen is het NME-werkveld afhankelijk?
 - a. Hoeveel geld gaat er om in de NME-sector (lokale budgetten voor uitvoering, financiering provincies (bijvoorbeeld voor consulentschappen) en de rijksbijdragen)?
 - b. Hoe groot is het aandeel van Leren voor Duurzaamheid (extra, tijdelijk) afgezet tegen andere (reguliere) financieringen, tegen sectorale financieringen zoals SMOM (VROM) en RDN (LNV) en VMDO (OS) en tegen private financiering?
 - c. In hoeverre is de verandering van inhoud van de projecten toe te schrijven aan de gewijzigde subsidiestroom?
3. Hoe ziet het NME-werkveld zijn relatie tot het programma Leren voor Duurzaamheid? Vragen als:
 - a. Op welke wijzen zijn NME en Leren voor Duurzaamheid met elkaar verbonden en hoe onderscheiden zij zich van elkaar, in theorie (Leren voor Duurzaamheid als concept) en praktijk (door het programma Leren voor Duurzaamheid gefinancierde projecten)?
 - b. Hoe zou NME inhoudelijk en methodisch *willen* en *kunnen* bijdragen aan Leren voor Duurzaamheid? Wat kan de rol van het NME-werkveld daarbij zijn in organisatorische en innovatieve zin?
 - c. Welke beleidsmatige ontwikkelingen van ministeries zijn kansen voor NME, gezien vanuit zowel beleid als vanuit de sector (NSDO, NMP4, NvM)?

Het project bestond uit zowel empirisch onderzoek bij Nederlandse NME-instellingen als een conceptuele analyse van het Nederlandse en internationale debat over de verhouding van natuur- en milieu-educatie tot leren voor duurzaamheid. In deze bijlage gaan we in op de vragen 1 en 2 en een deel van 3. De conceptuele analyse staat in bijlage 2.

1.1 Begripsafbakening

In ons onderzoek hebben wij gekozen voor een pragmatische afbakening van het NME-werkveld: de organisaties uit de NME-adreswijzer (zie onderverdeling in tabel 1).

Tabel 1: Indeling en aantal NME-instellingen in Nederland (uit: Adreswijzer Natuur- en Milieu-Educatie, 2000 door Landelijk Informatiepunt Natuur- en Milieu-Educatie IVN)

NME-centra	109
Provinciale IVN consulentenschappen NME	12
Bezoekerscentra	68
Dierentuinen	10
Natuurhistorische musea	33
Botanische tuinen	13
Nationale parken	15
Totaal	260

In de analyses hebben we onderscheid gemaakt in 5 categorieën:

- grote lokale of regionale NME-centra met 3 of meer fte betaalde medewerkers;
- kleine lokale of regionale NME centra met minder dan 3 betaalde medewerkers;
- provinciale (IVN-consulentenschappen) en landelijke NME-organisaties;
- dierentuinen, natuurhistorische musea en botanische tuinen;
- bezoekerscentra zowel in als buiten Nationaal Parken.

In een aantal vergelijkingen hebben we bovendien een verdeling gebruikt in NME-werkveld *kern* en NME-werkveld *schil*:

- NME-werkveld *kern*: lokale, regionale, provinciale en landelijke NME-organisaties (zij die zichzelf ook het NME-werkveld noemen);
- NME-werkveld *schil*: bezoekerscentra, dierentuinen, natuurmusea, botanische tuinen en overigen (zij die zichzelf niet expliciet NME-werkveld noemen).

1.2 Veldwerk

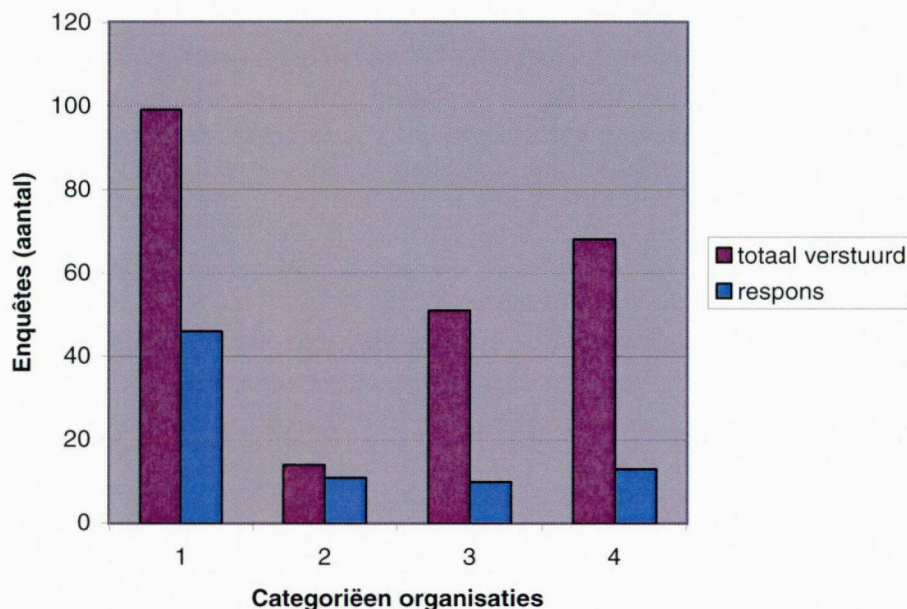
Het veldwerk bestond, uit een kwalitatief en een kwantitatief deel. Na alle NME-instellingen een vragenlijst te hebben gestuurd, zijn per provincie twee instellingen geselecteerd die via een telefonische consultatie, dan wel door bezoek diepgaander zijn bevraagd (in totaal 22, zie bijlage). Deze selectie heeft plaatsgevonden op basis van een aantal criteria (spreiding over stad en platteland, type NME-instelling, doelgroepen, type projecten) en in overleg met de opdrachtgever.

In totaal zijn er 246 vragenlijsten verstuurd. Wij hebben hiervoor gebruik gemaakt van de adreslijsten van Bureau NME diensten van het IVN, waarvoor dank. Dit aantal valt iets lager uit dan in bovenstaande tabel vanwege de dubbele adressen van Nationaal Parken en Bezoekerscentra. Toegevoegd zijn drie landelijke NME-organisaties, te weten Stichting Veldwerk Nederland, SME MilieuAdviseurs en IVN Nederland.

Van de vragenlijsten zijn er 84 ingevuld teruggekomen. Daarnaast zaten er minimaal 15 dubbele adressen in de lijst aangezien in sommige gemeenten een vragenlijst naar het hoofd NME op het gemeentehuis is gestuurd en een brief naar het plaatselijke NME-centrum, terwijl het één organisatie is (Amstelveen, Breda, Den Haag bijvoorbeeld). Wellicht is dit vaker het geval dan wij kunnen zien. Een aantal geadresseerden heeft gemeld zich geen doelgroep van het onderzoek te voelen, zoals het Stoomgemalenmuseum, NEMO, het bezoekerscentrum Bestmehrmolen, het Arboretum in Wageningen en het Haags MilieuCentrum. Ongetwijfeld zijn er meer van deze organisaties: dit zijn alle. Jegenen die de moeite hebben genomen dit te melden. Zeven vragenlijsten zijn als onbestelbaar teruggekomen. De totale respons komt daarmee op ongeveer 40%. Een uitsplitsing van de respons ziet u in onderstaande tabel en figuur, afgezet tegen de verzonden vragenlijsten.

	Categorieën	Verstuurd	Retour	Respons
A	Lokale en regionale NME-organisaties	99	47	47%
B	Provinciale IVN consulentschappen en landelijke organisaties	15	11	73%
C	Dierentuinen, natuurhistorische musea, horti en overig	51	12	24%
D	Bezoekerscentra	68	13	19%

Grafiek 1.1 Respons enquête Staalkaart NME 2002

Legenda

- 1 Lokale en regionale NME organisaties
- 2 Dierentuinen, natuurhistorische musea, horti en overig
- 3 Bezoekerscentra
- 4 Provinciale consulentschappen NME en landelijke organisaties

De hoogste respons komt van de provinciale en landelijke organisaties. Binnen de lokale en regionale NME-organisaties maken wij in dit rapport onderscheid tussen kleine NME-organisaties met minder dan 3 fte betaalde beroepskrachten en grote NME-organisaties. 17 grote en 30 kleine stuurden de vragenlijst terug. We hebben ook gekeken naar de non-respons binnen deze groep: de verhouding groot-klein verschilt hierin voor zover wij kunnen inschatten niet erg.

1.3 Leeswijzer

Dit verslag van het veldwerk is als volgt opgebouwd:

- Hoofdstuk 2 beschrijft een aantal algemene kenmerken van het NME-werkveld zoals aantal werknemers, thema's en doelgroepen, evenals veranderingen hierin.
- Hoofdstuk 3 gaat in op de financieringsstromen in het NME-werkveld en de invloed die deze stromen hebben op eventuele veranderingen.
- Hoofdstuk 4 behandelt de verschillen en overeenkomsten van NME en Leren voor Duurzaamheid zoals deze in de praktijk worden ervaren.

2. Kenmerken van het NME-werkveld

2.1 Inleiding

In dit hoofdstuk worden de algemene kenmerken van het NME-werkveld beschreven, zoals aantallen medewerkers, thema's en doelgroepen, evenals veranderingen hierin. Voordat deze beschreven worden volgt hier eerst een karakterisering van het begrip NME. In de enquête is de verschillende organisaties gevraagd wat ze zelf onder NME verstaan. Per categorie organisatie wordt dat hieronder kort uitgewerkt.

De lokale NME-organisaties typeren NME als volgt:

- NME richt zich op het vergroten van *kennis en inzicht* in natuur, milieu en leefomgeving en de invloed van de mens hierop (ruim de helft noemt dit).
- NME probeert *zorg en betrokkenheid* te stimuleren bij de mens voor de natuur (iets minder dan de helft).
- NME probeert milieuvriendelijk gedrag te bevorderen door *handelingsperspectieven* aan te reiken (een derde).

Verder is genoemd dat NME als hoofdactiviteit educatie in het basisonderwijs heeft en dat het doel van dit alles een duurzame samenleving is. Ook vond een aantal organisaties de krachtenbundeling van verschillende doelgroepen een belangrijke karakteristiek. Vooral de grotere lokale NME-organisaties noemden dit. Verder werden genoemd: communicatie (2x), beleving (1x) en ecologische basisvorming (1x).

Tien musea of dierentuinen hebben in de enquête NME gekarakteriseerd. De meest genoemde karakteristieken komen overeen met de lokale NME-organisaties. Het gaat vooral over beleving en bewustwording van de natuurlijke rijkdom (6x genoemd). Verder gaat NME om educatie en om het stimuleren van het juiste gedrag (beide 4x).

In de enquête hebben 9 bezoekerscentra NME gekarakteriseerd. In vergelijking met de andere organisaties wordt bij bezoekerscentra een grotere nadruk gelegd op beleving en verwondering.

De zes IVN Consulentschappen zijn behoorlijk eensgezind over de karakteristieken van NME: het gaat over het begeleiden en initiëren van leerprocessen bij verschillende doelgroepen. Deze leerprocessen zijn bedoeld om de betrokkenheid van mensen bij natuur, milieu, landschap en duurzaamheid te vergroten. Het uiteindelijk doel is daarbij een duurzame samenleving.

2.2 Activiteiten

Om een beeld te krijgen van de activiteiten die de organisaties uitvoeren, is gevraagd met welke onderwerpen en doelgroepen de NME-organisaties werken. In de enquête zijn deze vragen zo gesteld dat de ondervraagde meerdere thema's en doelgroepen kon invullen zonder deze te koppelen aan de bestede tijd per thema of doelgroep. Het beeld dat hierna geschetst wordt door middel van grafieken en tekst is dus ongewogen. Dat wil zeggen dat niet gevraagd is naar een verhouding binnen de activiteiten van de organisaties. Als een organisatie ingevuld heeft zich zowel op scholen als op provincies te richten tellen deze even zwaar ook al zou 80% van de activiteiten van deze organisatie zich op provincies richten.

Uit de grafieken blijkt dat bij de kleine lokale of regionale NME-organisaties "Natuur" er uitspringt als thema (30x genoemd) met daarnaast als goede tweede en derde de thema's "Landbouw en voedsel" (20x) en "Klimaat en energie" (18x). De grote lokale of regionale (5) NME-organisaties geven naast "Natuur" (16x) bijna net zo vaak de thema's "Mensen (leefbaarheid)" (15x), "Ruimte" (13x) en "Landbouw en voedsel" (13x) aan.

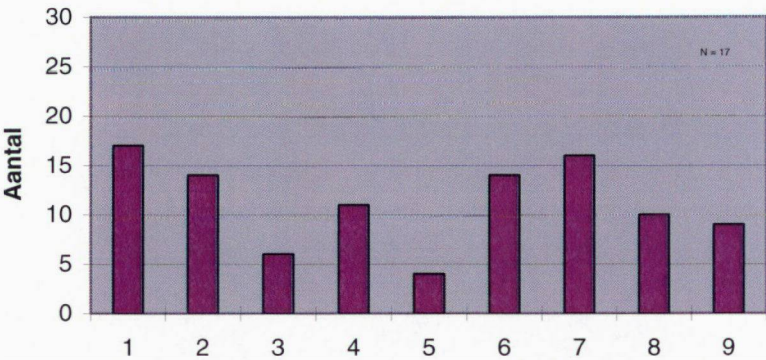
Bij de provinciale en landelijke organisaties zijn de thema's nog gelijkmatiger verdeeld. Bezoekerscentra zijn met name actief op het gebied van "Natuur" (13x), daarnaast werkt een aantal ook met het thema "Landbouw en voedsel" (4x) (grafiek 2.5).

De musea en dierentuinen hebben naast het thema "Natuur" (9x) ook veel voor de optie "Overig" (6x) gekozen. Hieronder verstaan zij onder andere de onderwerpen "historie" (6x), "landschap" (2x) en "kunst/cultuur" (2x). In het totaalbeeld wordt binnen de optie "Overig" in veel gevallen het onderwerp "afval" (9x) genoemd. Ook de thema's "water" (11x) en "duurzaam bouwen/wonen" (4x) komen vaak naar voren.

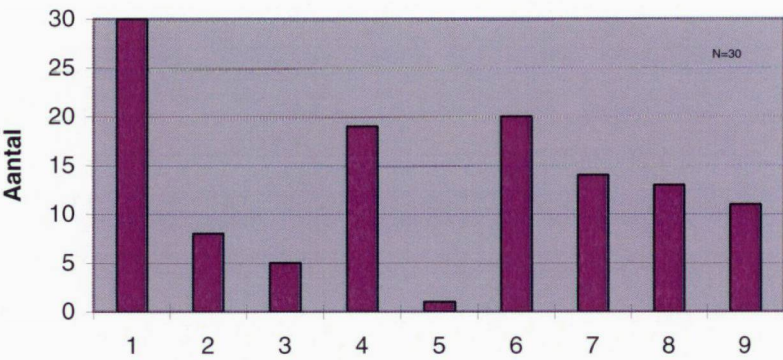
Legenda

- 1 Natuur
- 2 Ruimte, waaronder ruimtelijke ordening
- 3 Verkeer en vervoer
- 4 Klimaat en energie
- 5 Gevaarlijke stoffen
- 6 Landbouw en voedsel
- 7 Mensen, waaronder leefbaarheid en lokale ontwikkeling
- 8 Mondiale aspecten
- 9 Overig

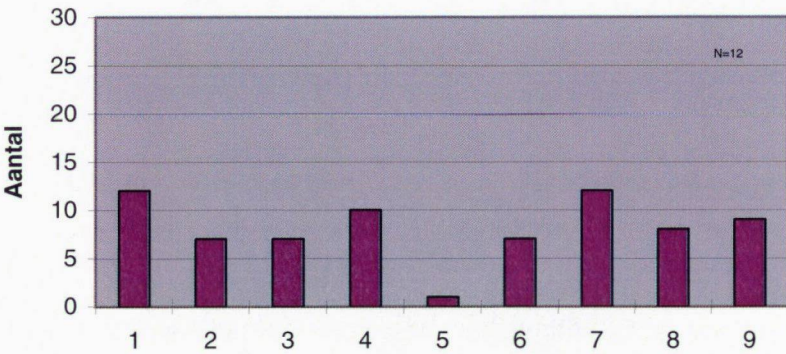
Grafiek 2.1 Thema's genoemd door grote, lokale en regionale NME organisaties

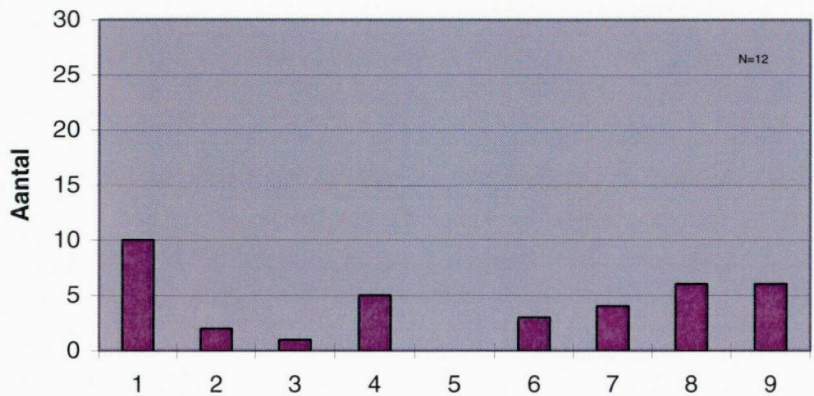
Grafiek 2.2 Thema's genoemd door kleine, lokale en regionale NME organisaties

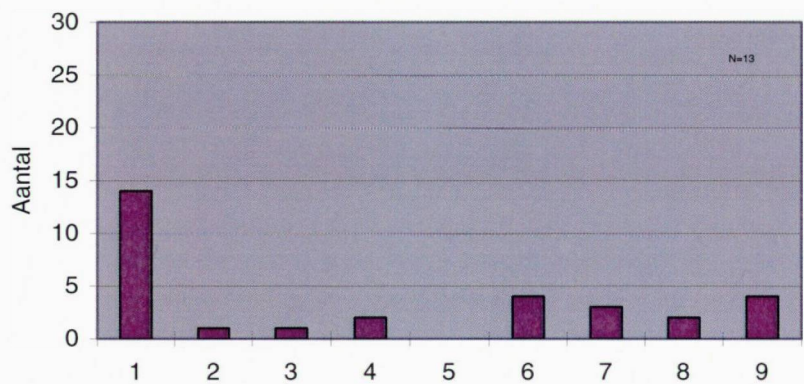
Grafiek 2.3 Thema's genoemd door provinciale consulentenschappen en landelijke organisaties

Grafiek 2.4 Thema's genoemd door dierentuinen, natuurhistorische musea, horti en overige

Grafiek 2.5 Thema's genoemd door bezoekerscentra

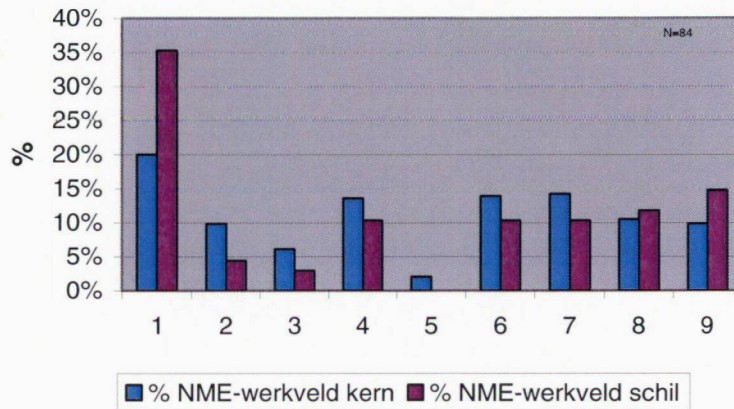

Legenda

- 1 Natuur
- 2 Ruimte, waaronder ruimtelijke ordening
- 3 Verkeer en vervoer
- 4 Klimaat en energie
- 5 Gevaarlijke stoffen
- 6 Landbouw en voedsel
- 7 Mensen, waaronder leefbaarheid en lokale ontwikkeling
- 8 Mondiale aspecten
- 9 Overig

In grafiek 2.6 is de verhouding tussen de verdeling over de thema's te zien, vergeleken in percentages tussen het NME-werkveld en het NME-werkveld-plus (grafiek 2.6). Hierin valt op dat het NME-werkveld-plus zich relatief meer exclusief bezighoudt met het thema "Natuur" dan het NME-werkveld. "Klimaat en energie", "Landbouw en voedsel", "Ruimte" en "Mensen (leefbaarheid)" zijn andere thema's waarmee wordt gewerkt.

Grafiek 2.6 Thema's genoemd door organisaties in het NME-werkveld in %

Legenda

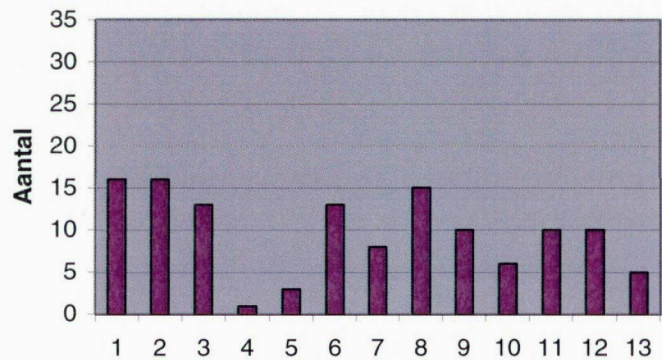
- 1 Natuur
- 2 Ruimte, waaronder ruimtelijke ordening
- 3 Verkeer en vervoer
- 4 Klimaat en energie
- 5 Gevaarlijke stoffen
- 6 Landbouw en voedsel
- 7 Mensen, waaronder leefbaarheid en lokale ontwikkeling
- 8 Mondiale aspecten
- 9 Overig

Doelgroepen

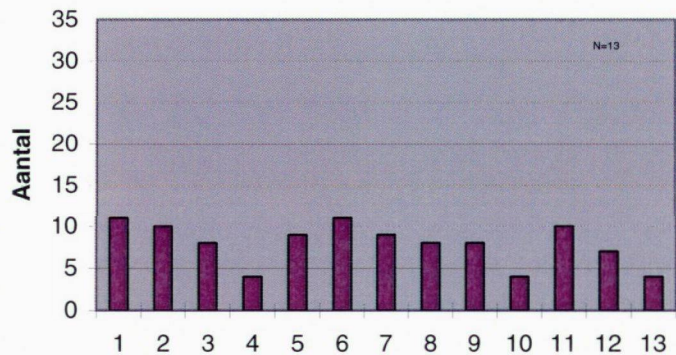
Een andere vraag die gesteld is in de enquête betrof de doelgroepen die de NME-organisaties bereiken met hun activiteiten. Ook hierbij is de uitkomst ongewogen.

Wat opvalt in grafiek 2.8 is dat de kleine lokale of regionale NME-organisaties zich vooral met "Scholen" (30x) bezighouden, op de voet gevolgd door "Bewoners" (23x), terwijl bij de grote lokale of regionale NME-organisaties en de provinciale/landelijke NME-organisaties de spreiding over de doelgroepen groter en gelijkmatiger is. Het NME-werkveld-plus wordt weergegeven in de grafieken 2.10 en 2.11. Zij richten zich vooral "Scholen" (gem.11x), "Bewoners" (gem.10x) en de "Media" (gem.9x). De zorgsector 'scoort' laag bij alle vijf de categorieën.

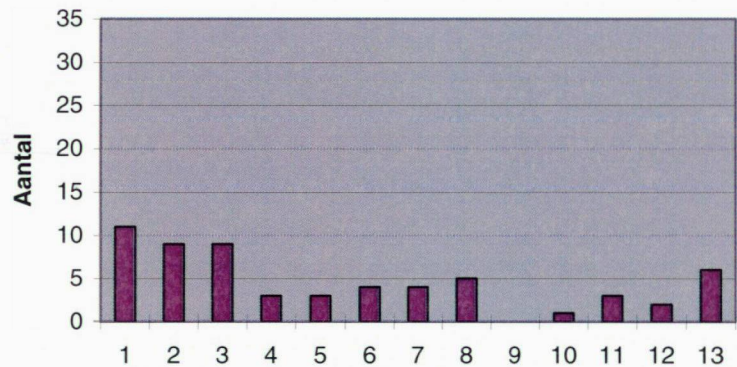
Grafiek 2.7 Doelgroepen genoemd door grote, lokale en regionale NME organisaties

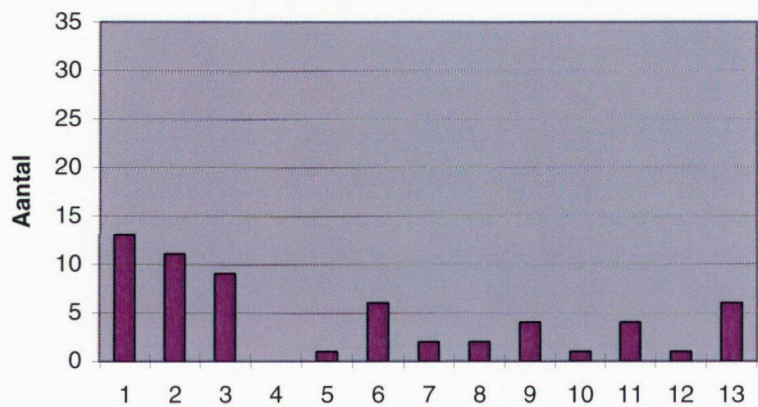
Grafiek 2.08 Doelgroepen genoemd door provinciale consulentschappen en landelijke NME organisaties

Grafiek 2.09 Doelgroepen genoemd door dierentuinen, natuurhistorische musea, horti en overige

Grafiek 2.10 Doelgroepen genoemd door bezoekerscentra

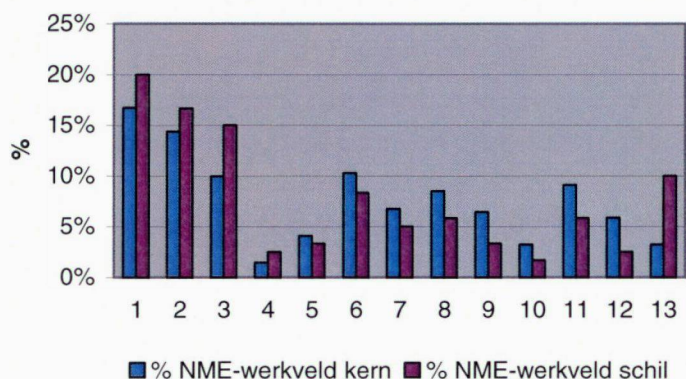
Legenda

1 Scholen	8 Platforms en samenw.verbanden
2 Bewoners	9 Gebiedsbeheerders
3 Media	10 Zorgsector
4 Ministeries	11 NME-organisaties
5 Provincies	12 Andere non-profit organisaties
6 Gemeenten	13 Overig
7 Bedrijven	

Wanneer deze aantallen weer in percentages worden weergegeven net als bij de gegevens over de gekozen thema's (grafiek 2.12) dan valt op dat beide werkvelden zich voornamelijk richten op "Scholen", "Bewoners" en de "Media" en dat het NME-werkveld-plus ook doelgroepen heeft die niet binnen de gevraagde categorieën vallen. Hier worden verschillende bezoekersgroepen genoemd als jeugd, allochtonen, ouders, peuters en toeristen.

Bovenstaand verhaal geeft het beeld dat de actoren uit het NME-werkveld-plus relatief vaker scholen, bewoners en media en overige als doelgroep noemen. Het NME-werkveld richt zich op meer doelgroepen, waaronder overheden op verschillende niveaus en maatschappelijke organisaties.

Grafiek 2.11 Doelgroepen genoemd door organisaties

Legenda

1 Scholen	8 Platforms en samenw.verbanden
2 Bewoners	9 Gebiedsbeheerders
3 Media	10 Zorgsector
4 Ministeries	11 NME-organisaties
5 Provincies	12 Andere non-profit organisaties
6 Gemeenten	13 Overig
7 Bedrijven	

In de interviews is bij een aantal NME-organisaties dieper doorgevraagd naar de activiteiten die ze ontplooiën en de doelgroepen die ze daarbij betrekken. In onderstaande paragraaf gebruiken we deze informatie om een illustratie te geven van de activiteiten in het veld.

Grotere lokale NME-organisaties

Er zijn in dit onderzoek vijf grotere lokale NME-organisaties geïnterviewd:

- het Centrum voor Natuur- en Milieueducatie in Maastricht;
- Het Eksternest in Almere;
- NME Breda;
- Dienst Sport en Recreatie in Rotterdam S en R;
- Dienst Milieucommunicatie in Den Haag.

Vier van deze vijf NME-organisaties zien als hoofdtaak het verzorgen of ondersteunen van de educatie in het primaire onderwijs. Breda definieert expliciet drie hoofdtaken naast elkaar: het milieu educatief centrum (MEC), het projectbureau en de kinderboerderij.

Rotterdam is binnen het onderwijs de ondersteuner van de educatieve centra (ook onderdeel van SenR) in de deelgemeenten en Almere rekent het primair onderwijs tot het belangrijkste taakveld. Daarnaast hebben alle organisaties nog

andere taakvelden. De meesten hebben een of meerdere kinderboerderijen, Maastricht is ook beheerder van een groot natuurgebied.

Almere en Maastricht ondersteunen en faciliteren activiteiten van andere organisaties zoals Milieudefensie (Maastricht) of IVN, in de gemeente. De andere drie NME-organisaties zien voor zichzelf ook een belangrijke rol als netwerker (intermediair) voor andere gemeentelijke afdelingen, maar ook voor doelgroepen als bedrijven, ideële organisaties etc. Ze hebben daarvoor allen een soort van projectbureau of -afdeling. Deze bureaus proberen vaak wijkgerichte, milieubrede projecten te initiëren. Projecten die daaruit rollen zijn bijvoorbeeld 'het groeneverhuis-pakket', de 'afvalweek', natuurwandelingen, rondleidingen etc. In Den Haag worden deze projecten, bijvoorbeeld 'duurzame wijk', uitgevoerd in drie programma's: Ecologische Basisvorming, Leren voor Leefbaarheid en Leren voor Duurzaamheid.

De *thema's* waarop de vijf organisaties zich richten lopen nogal uiteen. De meesten noemen Ecologische Basisvorming (EB), leren voor leefbaarheid (LvL) en leren voor duurzaamheid (LvD).

In Maastricht richten ze zich met name op de ecologische basisvorming (EB) en in Breda het meest op leefbaarheid. In Almere gebruiken ze ook de inhoud van duurzaamheid en NME maar blijven ze het NME noemen. In Rotterdam en Den Haag houden ze zo consequent mogelijk de driedeling EB, LvL, LvD aan.

Kleine lokale NME-organisaties

Er zijn acht kleinere lokale NME-organisaties geïnterviewd:

- afdeling Natuur en Milieucommunicatie in Hengelo;
- het Milieucentrum in Deventer;
- het Ulbrandahuis in Eemshaven;
- de werkgroep schoolbiologie Schouwen-Duiveland in Zierikzee;
- het Groene Wiel in Wageningen;
- het centrum voor NME de Groenling in Schagen;
- het NME-centrum de IJzeren Man in Weert;
- het Milieuhuis in Spijkenisse.

Bij deze NME-organisaties is de hoofdactiviteit ook het verzorgen of ondersteunen van educatie in het primaire onderwijs. In vergelijking met de grotere organisaties ligt daar sterker de nadruk op. Alle organisaties bieden leskisten en activiteiten voor schoolkinderen aan. Sommigen geven zelf lessen maar de meeste tijd gaat naar het faciliteren hiervan. Daarnaast verzorgen de meeste organisaties cursussen voor docenten of natuurouders ter verbetering van de educatie. Voor de educatie wordt op drie plaatsen gebruik gemaakt van een kinderboerderij of stadsboerderij.

Het Groene Wiel in Wageningen richt zich op het borgen van kwaliteit (pedagogisch, didactisch en gerelateerd aan de onderwijskundige kerndoelen) van lesmaterialen voor het basisonderwijs. Daarvoor zijn ze voortdurend nieuwe lesmaterialen aan het ontwikkelen en zoeken. Anderen proberen verschillende activiteiten erbij te pakken, zoals tentoonstellingen, biologische groentekringen, groene instuif op woensdagmiddag e.d.

Een aantal organisaties is bezig met “andere doelgroepen”. Hengelo gaat aan de slag met het thema duurzaam bouwen en Schagen heeft gewerkt aan de duurzaamheidspiegel met de gemeente. De centra die iets met deze doelgroepverbreding hebben gedaan, vinden zelf dat het echt nog in de kinderschoenen staat.

IVN Consulentschappen

Over het algemeen hebben alle IVN Consulentschappen dezelfde taakvelden, echter per provincie worden deze anders ingevuld. Met vier consulentschappen is een interview gehouden:

- Gelderland;
- Drenthe;
- Zeeland;
- Friesland.

Zij noemen de volgende verantwoordelijkheden:

- Begeleiding van, advies aan en netwerken tussen de NME-steunpunten/-centra. Drenthe werkt met docententeams van de scholen (de “Drentse methode”). Zeeland begeleidt ook natuurouders.
- Ondersteunen van vrijwilligersnetwerken bijvoorbeeld door middel van cursussen (vaak aan IVN afdelingen).
- Voorlichting en educatie in nationale parken en op het gebied van recreatie in de provincie.
- Zorg voor kennisuitwisseling in het NME-veld, tussen NME-centra.
- Samenwerking met andere maatschappelijke organisaties. Dit is meestal projectgericht. In Gelderland wordt meegewerkt aan duurzaam handelen bevolking, duurzame wijken, maar er is ook een relatie met een provincie in Polen en een project Bureau Veluwe Rangers.
- Drie van de vier geïnterviewde IVN Consulentschappen geven aan bezig te zijn met het project initiatieven voor duurzaamheid.
- Bij sommige IVN Consulentschappen worden ook materialen ontwikkeld, bijvoorbeeld voor de recreatiesector, maar dit is altijd projectgericht.

Dierentuinen/natuurhistorische musea

In het kwalitatieve deel van het onderzoek is één dierentuin en één natuurhistorisch museum bezocht. Dit kan natuurlijk nooit dienen als gemiddelde voor een bepaalde sector. Uit de interviews met het Noorder Dierenpark in Emmen en het nationaal natuurhistorische museum Naturalis in Leiden komen wel een aantal interessante duidelijke verschillen en overeenkomsten met NME-organisaties naar voren.

Het Noorder Dierenpark in Emmen heeft als hoofddoelstelling educatie. De educatie zit in het hele park verweven. De belangrijkste activiteit is het voorlichten van dagjesmensen. Daarnaast heeft Emmen standaardprogramma's voor scholen over bijvoorbeeld milieu of evolutie. Andere doelgroepen zijn: bedrijven en de universiteit en hogeschool in Groningen.

Natuurhistorisch museum Naturalis richt zich op bewondering voor en verwondering over de natuur. Naturalis biedt een jaarprogramma aan dat zich aanpast aan nieuwe extra tentoonstellingen. Basisscholen en middelbare scholen vormen 10% van de bezoekers. De rest zijn dagjesmensen. Voor de scholen zijn per niveau verschillende educatieve programma's.

Bezoekerscentra

Drie bezoekerscentra zijn geïnterviewd. Deze bezoekerscentra zijn:

- het natuurcentrum in Nes;
- het Bezoekerscentrum VeluweZoom in Rheden;
- Duincentrum De Zandwaaier in Overveen.

Deze centra voeren deels educatieve activiteiten uit en deels hebben ze een commercieel programma. De educatieve activiteiten bestaan uit tentoonstellingen, zelf-doe-activiteiten voor scholen, het organiseren van tochten met gidsen, et cetera. Deze zijn echter zeer verschillend, afhankelijk van het natuurgebied. Bij commerciële activiteiten is het programma net zo gevarieerd: excursie zelf op stap, het paddestoelenprogramma, maar ook het verhuur van zalen e.d. (Overveen), schoolpartijtjes, een workshop natuurfotografie en een erwtensoeparrangement (Rheden) of wadlopen en een ecologisch adviesbureau (Nes).

Voor De Veluwezoom zijn de kwartaalthema's van natuurmonumenten de kapstok voor de activiteiten. Nes heeft 25 verschillende activiteiten allemaal gericht op natuurbeleving in combinatie met educatie, sport of attracties. De Zandwaaier werkt naar een verhouding van 50% educatief en 50% commercieel, maar moet daarvoor zijn commerciële activiteiten nog verder exploiteren.

2.3 Functies

In de enquête is gekeken hoeveel en welk soort mensen werkzaam zijn in het gehele NME-werkveld. Dit gaat dan om medewerkers die betaald worden (beroepskrachten), medewerkers met gesubsidieerde banen (zogenoemde ID-ers, WIW-ers, enz.) en medewerkers die als vrijwilliger aan de slag zijn bij een organisatie. Er is gevraagd naar de hoeveelheid medewerkers (aantal personeelsleden) binnen een organisatie, maar ook naar de hoeveelheid contractuele fte's (full time equivalenten). Voor vrijwilligers varieert het aantal uren per week vaak en is het lastig om zorgvuldige cijfers te geven. De organisaties hebben een schatting gegeven hoeveel vrijwilligers er zijn en hoeveel uur per week deze werken binnen de organisatie. Omdat organisaties dit zeer verschillend hebben in-

geschat hebben we ervoor gekozen met deze cijfers geen berekeningen uit te voeren. In ieder geval is duidelijk dat de werkkraft in het NME-werkveld wordt aangevuld met een groot aantal personen dat als vrijwilliger actief is.

De tabel geeft de gegevens voor de ingevulde enquêtes. Gezamenlijk hebben zij 702 mensen in dienst, verdeeld over 593 fte. Opvallend is het hoge aandeel gesubsidieerde arbeid (WIW/ ID etc.) bij alle organisaties behalve de provinciale en landelijke organisaties. De kleine centra draaien zelfs over het algemeen op ongeveer 1 reguliere en 1 gesubsidieerde medewerker. Ook het grote aantal vrijwilligers valt op. Interessant is natuurlijk de vraag wat dit betekent voor het totale aantal mensen werkzaam in het veld. Op basis van extrapolatie kunnen we een *indicatieve en illustratieve* schatting op basis van een extrapolatie geven. Wij hebben hiervoor de gemiddelden vermenigvuldigd met het totale aantal van dit type organisaties. In de non-respons is de verhouding grote/kleine organisaties naar onze beoordeling ongeveer hetzelfde als in de respons. In het NME werkveld kern komt de extrapolatie dan uit op ongeveer 850 reguliere banen en 450 ID/WIW banen. Daarnaast zijn duizenden vrijwilligers in het veld actief. Dat zijn alleen de vrijwilligers, verbonden aan een professionele NME organisatie, dus niet de 16.000 vrijwilligers in IVN afdelingen en de vrijwilligers bij andere natuur en milieu organisaties. Voor de schil zijn de cijfers op een kleiner deel van het veld gebaseerd (respons rond de 20%) en is deze rekensom onbetrouwbaarder.

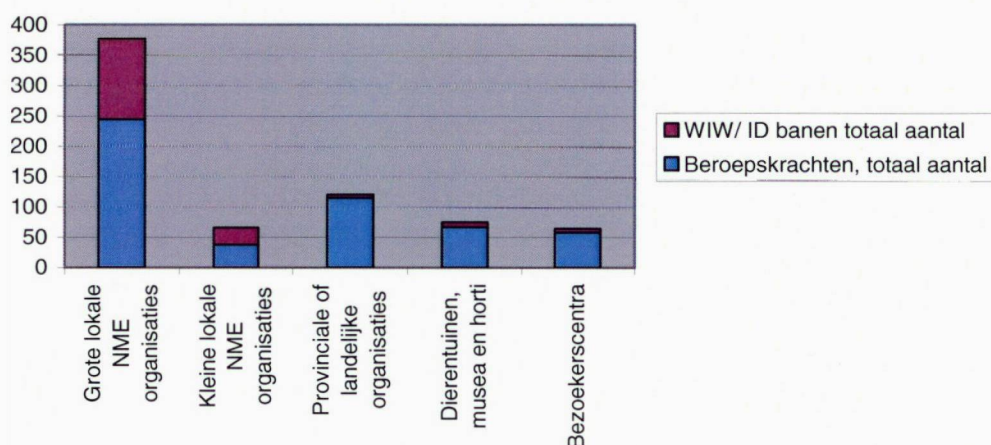
Tabel 2.1: aantal werknemers in de organisaties die de enquêtes hebben geretourneerd (69) naar categorie, afgerond

	Beroeps- krachten, totaal in fte	Beroeps- krachten, totaal aantal	Gesubsidi- eerde banen, totaal fte	Gesubsidi- eerde banen, totaal aantal	Vrijwilligers, totaal aantal	Beroeps- krachten, fte gemiddeld	Gesubsidi- eerde banen, fte gemiddeld
Grote, lokale en regionale NME-org.	225	245	130	130	290	14	11
Kleine, lokale en regionale NME-org.)	25	40	25	30	280	1	1,5
Dierentuinen, natuurhistorische musea, horti	40	65	5	10	130	5	3,5
Bezoekerscentra	50	60	5	5	370	3,5	2,5
Provinciale consulentschap- pen en landelijke NME-org.	80	115	5	5	5	10	1
Totaal	420	520	170	180	1075		

Dat cijfer ligt een stuk lager ligt dan de aantallen die meestal genoemd worden.

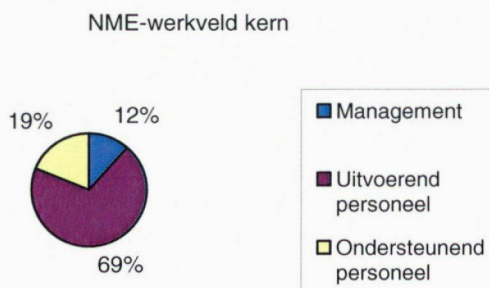
De verdeling van de verschillende soorten werknemers per categorie organisatie staat in onderstaande grafiek uitgewerkt voor kleine NME-organisaties, grote NME-organisaties en provinciale/landelijke NME-organisaties. Opvallend is dat in de kleine centra evenveel gesubsidieerde banen als reguliere banen zijn, en dat in alle categorieën veel vrijwilligers een bijdrage leveren aan de werkzaamheden.

Grafiek 2.12: Verdeling van soort medewerker naar organisatie

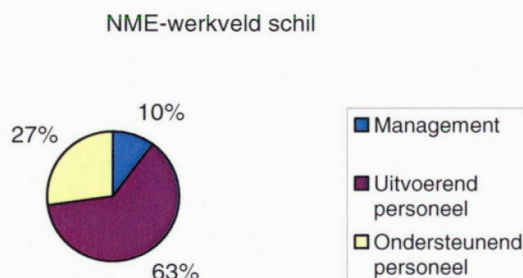

In de enquête is daarnaast gevraagd naar taakverdeling binnen de teams. Een verdeling is gemaakt in medewerkers met een managementfunctie, medewerkers met een uitvoerende functie (bijvoorbeeld educatief medewerker) en medewerkers met een ondersteunende functie (bijvoorbeeld secretaris). In de grafieken 2.14 en 2.15 is te zien dat de verdeling nagenoeg gelijk is voor het NME-werkveld en het NME-werkveld-plus wat betreft de verhoudingen binnen een organisatie. Zo'n 10 tot 12% van de medewerkers heeft een managementfunctie. Ongeveer 60% van de medewerkers verricht uitvoerend werk en ongeveer een kwart van de medewerkers is ondersteunend.

Grafiek 2.13 Verdeling medewerkers naar functieniveaus

Grafiek 2.14 Verdeling medewerkers naar functieniveaus

2.4 Veranderingen

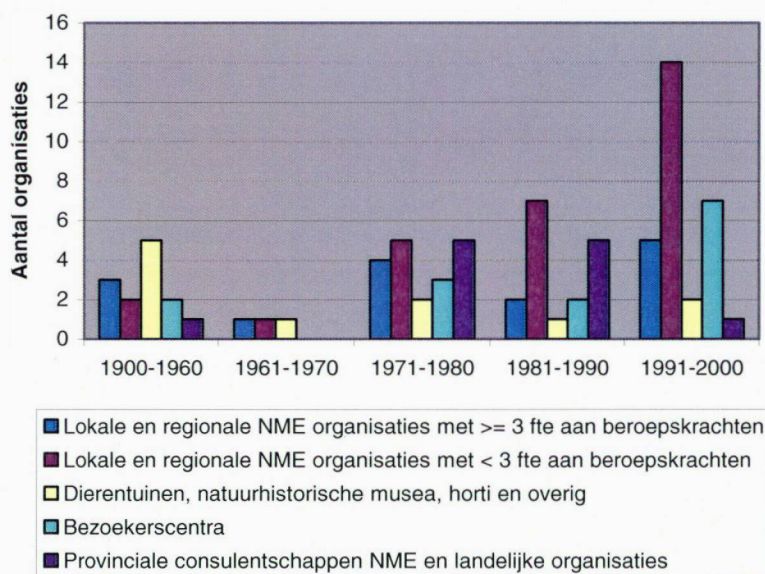
Om veranderingen in het NME-werkveld zichtbaar te maken is onder andere gebruik gemaakt van eerdere onderzoeken:

- onderzoek Schoolbiologediensten door drs. J.M.W. Langenbach en drs. J.P.M. Wijsman, met steun van de landelijke werkgroep schoolbiologen uitgebracht door het Instituut voor Natuurbeschermingseducatie, Vereniging ter bevordering van het milieubesef te Amsterdam 1982;
- de interviews;
- het onderzoek 'Het NME-werkveld naar 2004: Vernieuwing binnen of buiten de gouden koorden?' (1998) door Hulshof, M., A. van Rheede en G. Frederiks.

2.4.1 Vergelijking met 20 jaar geleden

In de zestiger jaren is een aanzet gegeven Natuur Educatie van de grond te til-
len. Het IVN nam hierbij een belangrijke plaats in. De jaren '70 laten een explo-
sieve groei zien. Met behulp van overheidssubsidies, veelal verstrekt door het
ministerie van CRM, was het voor een aantal landelijke instanties mogelijk zich te
ontwikkelen en uit te groeien tot grotere vrijwilligersorganisaties, ondersteund
door betaalde krachten. In de jaren 80 heeft een verbreding naar milieu plaats-
gevonden. Op gemeentelijk niveau concludeerde het onderzoek schoolbiologen-
diensten in 1982 dat schoolbiologendiensten door activiteiten van particulieren en
door beleidsambtenaren geïnitieerd waren. Ook is op gemeentelijk niveau het
dreigende verlies van een natuurobject regelmatig een aanleiding geweest.

Grafiek 2.15 Tijdsbeeld van het ontstaan van de oprichting organisaties

In de grafiek (grafiek 2.15) is bovengenoemde ontwikkeling terug te zien. Vanaf
de jaren '90 komen er nauwelijks provinciale of landelijke organisaties meer bij,
terwijl de kleine lokale NME-organisaties nog steeds in aantal toenemen. De stij-
ging van het aantal bezoekerscentra in de jaren '90 is deels te verklaren door de
implementatie van het Nationale Parken-beleid. Binnen dit beleid worden de Na-
tionale Parken in Nederland sinds 1980 verplicht om aandacht aan voorlichting
en educatie te besteden. In de meeste gevallen wordt gekozen voor het middel
bezoekerscentrum binnen de grenzen van het Park.

In 1982 zijn door onderzoekers van het IVN 54 schoolbiologendiensten geënquêteerd (47 enquêtes retour). Zesendertig hiervan vielen onder de geformuleerde definitie 'schoolbiologendiensten in engere zin': organisaties met een zorg voor natuur- en milieu-educatie, onderwijs als een van de belangrijkste doelgroepen, beroepskrachten en continuïteit in benadering. Dit zijn grotendeels de lokale en regionale organisaties zoals wij ze ook in dit onderzoek hebben bekeken.

Activiteiten

In 1982 constateerden de onderzoekers dat de schoolbiologische dienst vaak onderdeel was van de plantsoenendienst of de onderwijsafdeling.

Het rapport omschreef een schoolbioloog als iemand die het milieubesef bevordert op directe en indirecte wijze door respectievelijk zelf les te geven en anderen daarin te ondersteunen en te begeleiden. Het basisonderwijs vulde gemiddeld 90% van het verzorgingsveld van de schoolbiologendienst. De wens bleek bij schoolbiologen te leven meer ondersteunend en begeleidend te werken, bijvoorbeeld door middel van voorbeeldlessen, verstrekken van materiaal en het geven van voorlichting.

Er bleken veel gebieden in Nederland te zijn zonder schoolbiologendiensten. In drie gemeenten met meer dan 100.000 inwoners was geen schoolbiologendienst. Dit waren Tilburg, Haarlem en Nijmegen. In alle drie deze plaatsen is nu wel een Natuur- en Milieu Educatieve organisatie.

Activiteiten die het meest werden ontplooid waren:

- buitenlessen als natuurwandelingen, stadsexcursies en lessen op de stadsboerderijen;
- binnenlessen;
- tuinieren onder en na schooltijd;
- begeleiden Boomfeestdag en rondleiden op plukweiden.

Daarnaast vonden er activiteiten rond landbouw, oude ambachten en puzzeltochten plaats. Aan indirecte activiteiten vond het uitlenen van planten en dieren het vaakst plaats.

Functies

In 1981 waren er 412 mensjaren natuur- en milieu-educatie werkzaam, waarvan 256 bij drie grote steden samen: Amsterdam, Den Haag en Rotterdam. Utrecht had en heeft een relatief kleine dienst.

Daarnaast waren er nog 491 mensjaren van vrijwilligers en gesubsidieerde banen. Inhoudelijke knelpunten zoals die in 1982 gesignaleerd werden:

- het begrip natuur- en milieu-educatie wordt op verschillende manieren geïnterpreteerd met een aantal consequenties;
- er bestaat geen duidelijke 'schoolbiologen' (nu: NME)-opleiding;
- er is geen duidelijkheid over benodigde vaardigheden van de schoolbioloog, zeker bij uitbreiding naar buitenschoolse groepen;

- de gelegenheid tot bijscholing wordt niet volledig benut;
- er zijn geen harde gegevens over de effecten van schoolbiologenwerk;
- er bestaat onzekerheid over welke natuur- en milieu-educatieve activiteiten het beste voor een bepaalde doelgroep gegeven kunnen worden.

Financiën

Medio 1981 werd gemiddeld NLG 7,70 per hoofd van de bevolking in het verzorgingsbudget van gemeentelijke schoolbiologendiensten uitgetrokken. In 1982 is geconstateerd dat de schoolbiologische diensten tot voor kort (bijna) nooit financiële problemen kenden, maar dat in dat jaar de recessie wel merkbaar begon te worden.

Van de 36 werden er 35 volledig door de gemeente gefinancierd en 1 voor 70%.

In 1982 had de gemiddelde schoolbioloog NLG 90.000 (salaris + activiteiten) nodig om 20.000 mensen te bereiken waaronder 6.000 leerlingen. De wens werd uitgesproken in iedere gemeente met meer dan 35.000 inwoners een schoolbioloog aan te stellen, ondersteund door 2 gesubsidieerde banen.

Organisatorische knelpunten waren met name onduidelijkheden in de financiering, zowel gemeentelijk als landelijk, onduidelijkheid over welk ministerie een coördinerende rol vervulde of zou moeten vervullen onder andere op het gebied van gegevensverzameling en subsidiering. Ook tussen rijk, provincie en gemeenten waren geen afspraken over wie wat bijdraagt ten aanzien van natuur- en milieu-educatie.

Daarnaast stelde men voor te komen tot een natuur- en milieu-educatie (regerings)beleid en een landelijke adviescommissie voor de overheid, bestaande uit o.a. vertegenwoordigers van natuur- en milieu-educatieve groepen en schoolbiologen.

2.4.2 Veranderingen ten opzichte van IOWO-rapport

In 1998 heeft het IOWO onderzoek gedaan binnen het NME-werkveld (en NME-gebruikers) naar de trends in de NME en het functioneren van hun instelling in het licht van het streven naar duurzaamheid en hun opvattingen voor de periode 2004 en verder. Uit onderzoek komt naar voren dat NME-organisaties in 2004 multifunctioneel willen zijn en een breed publiek willen bereiken, maar dat ze zich willen profileren en niet "alles" wil doen. De profilering komt terug in de wens van NME-organisaties om een bijdrage te leveren aan een duurzame samenleving en aan de kwaliteit van natuur en milieu. Vooral in de bijdrage aan een duurzame samenleving ervaart men een grote discrepantie ten opzicht van de huidige situa-

tie. Uit het onderzoek blijkt dat een duurzame samenleving op dezelfde lijn wordt gezet als natuur en milieu, de definities zijn eerder complementair dan arbitrair.

Wenselijke visies voor de meeste NME-organisaties voor hun werk in 2004 waren in 1998 het zich toeleggen op natuurbeleving, participatie aan beleid en ecologisch burgerschap bij de doelgroep, communicatie over natuur- en milieubeleid en daarop invloed uitoefenen.

Daarnaast wordt in het rapport aangegeven dat een landelijke structuur om op de hoogte te kunnen zijn van elkaars werkzaamheden en te kunnen samenwerken daarvoor nodig is. Verder acht men een kenniscentrum noodzakelijk dat kennis kan leveren aan NME-organisaties, maar ook aan gebruikers van NME. Ook een monitoringsysteem voor aanbod aan en tevredenheid over NME wordt belangrijk geacht.

De grootste zorg voor de NME-organisaties is of er voldoende menskracht in 2004 is, mede doordat er veel vrijwilligers werkzaam zijn en de traditionele werkwijze wordt veranderd, wat ook andere eisen aan menskracht stelt.

De kern van het IOWO-rapport zijn de relaties tussen de NME-organisatie en de financier (gemeente) of klant (onderwijs). Dit wordt in het rapport aangeduid als gouden koorden. Veel NME-organisaties blijven vasthouden aan de traditionele en "zekere" vorm van financiering. Hierdoor wordt vermoed dat er aarzelingen zijn in het veld om over deze relaties heen te stappen of af te schudden. Toch zijn enkele aspecten van marktwerking reeds op grote schaal opgepakt in het NME-werkveld. Men realiseert zich dat men vraag- en klantgericht en bedrijfsmatig moet functioneren, echter wordt deze zienswijze nog niet toegepast voor de traditionele financiers of opdrachtgevers (gouden koorden).

Deze ontwikkeling lijkt sinds 1998 te zijn doorgezet.

2.4.3 Veranderingen zoals het werkveld ze ziet

In de interviews is gevraagd naar de ontwikkelingen die de organisaties zelf zien in de afgelopen jaren, zowel in manier van werken als in onderwerpen en doelgroepen. De uitkomsten staan hieronder weergegeven.

Grotere lokale NME-organisaties

Manier van werken

De twee belangrijkste gesignaleerde veranderingen bij de grotere lokale organisaties zijn de verbreding van samenwerkingsverbanden en de veranderingen in de educatie.

Verbreiding van samenwerkingsverbanden

De vijf grotere organisaties geven allen aan dat de samenwerking met andere partners enorm is toegenomen. In Den Haag zegt men dat de samenwerking ook binnen de ecologische basisvorming is toegenomen.

De organisaties in Den Haag en Breda zijn veel meer naar buiten gericht gaan werken. Ze moeten zelf op zoek naar geld, zelf extra mogelijkheden binnenbrengen. Dat leidt tot vragen als: waar is geld en waar liggen behoeftes? Er wordt dus vraaggerichter gewerkt. Het voordeel daarvan is, dat het inzicht in maatschappelijke processen vergroot is in deze organisaties. Ook bij de andere grotere NME-organisaties wordt steeds gezocht naar mogelijke samenwerkingsverbanden. In Rotterdam geven ze aan een paar jaar achter te liggen op Den Haag. Maastricht werkt met 30 verschillende organisaties samen. In het centrum van Almere gaat nog heel veel tijd zitten in het realiseren van voorzieningen (de stad Almere groeit enorm).

In Breda wordt geconstateerd dat naast deze doelgroepverbreiding ook een verandering plaats heeft van voorlichting aan burgers naar meer participatie met burgers.

De organisaties doen pogingen om het voortgezet onderwijs te betrekken, met wisselend succes. Zo zijn in Maastricht alle projecten met het voortgezet onderwijs doodgebloed. In Rotterdam draait al voor het zesde jaar de Rotterdamse jongeren milieu excursie, waaraan ruim 1000 jongeren meedoen.

Veranderingen in de educatie

De veranderingen, die de organisaties zien in de hoofdtaak educatie, zijn:

- dat efficiënter gewerkt wordt;
- dat centra steeds minder les gaan geven, maar meer een ondersteunende taak krijgen;
- dat docenten methodebegeleiding krijgen, aangepast aan de nieuwste inzichten.

Inhoud van het werk

De veranderingen in de thema's zijn zeer verschillend bij de grotere NME-organisaties; in Maastricht blijft ecologische basisvorming het belangrijkste thema maar is toerisme/recreatie er bijgekomen. Er wordt daar dus verbreed van basis-scholen naar burgers. In Almere is ook het hoofddoel ecologische basisvorming maar wordt wel verbreed naar duurzaamheid (al wordt het begrip niet gebruikt). Almere wil ook graag verbreden naar herdefiniëring van stadsnatuur en bijvoorbeeld de herprogrammering van cultuur in de gemeente.

In Breda richt het projectbureau zich meer op leefbaarheid.

In Den Haag en Rotterdam zijn twee veranderingen geconstateerd: van natuur/groen/planten/dieren naar ook milieu/afval/energie. Later kwam daar ook het mondiale aspect bij, zoals bijvoorbeeld in de mondiale milieuspeurtocht.

Algemene veranderingen

De ideeën over algemene veranderingen lopen zeer uiteen. Rotterdam, Breda en Den Haag zien een trend naar vraaggerichter werken. Breda ziet dat er andere doelgroepen worden aangesproken en dat daarvoor meer middelen zijn gekomen zoals educatie, voorlichting, marketing en PR.

In Almere zijn ze weinig betrokken bij algemene veranderingen. Ze zijn heel hard bezig hun eigen centrum, met bijhorende voorzieningen, op te zetten.

In Maastricht leeft de laatste jaren het gevoel dat er meer samenwerkingsverbanden zijn ontstaan.

Kleine lokale NME-organisaties

Manier van werken/doelgroepen

De kleine lokale NME-organisaties zien verschillende veranderingen in de educatie aan basisscholen. Veel centra zijn bezig geweest met kwaliteitsverbetering, op verschillende manieren:

- verbeteringen van de archivering van leskisten, bijvoorbeeld door het samenwerken met een bibliotheek en de onderwijs-infodienst;
- beter aansluiten op de leerdoelen van basisscholen (onderwijskundige inbedding);
- verbeteren van de kwaliteit van de lesmaterialen, bijvoorbeeld door toepassen van de kwaliteitsmeter.

Op Schouwen-Duiveland is het gelukt om binnen het onderwijs ook het voortgezet onderwijs (1 school) en peuterspeelzalen te betrekken.

De helft van de kleine NME-organisaties heeft duidelijk hun doelgroep verbreed:

- Hengelo constateert een duidelijke rolverandering van aandrager van ecologische basisvorming naar een coördinator van projecten rond duurzaamheid.
- Deventer probeert naast milieu ook andere beleidsterreinen binnen de gemeente aan te spreken.
- Schagen heeft een samenwerkingsverband met een archeologische werkgroep en een historische vereniging.
- Schouwen-Duiveland ziet een doelgroepverbreding maar daarnaast ook een productverbreding en is meer gaan samenwerken met de gemeente.
- Weert is verbreed omdat er meer verenigingen bij zijn aangesloten. Weert heeft bovendien een bezoekerscentrum dat nauw gaat samenwerken met een nabijliggend natuurpark. De publieksfunctie wordt daardoor nog groter.

Spijkenisse heeft geprobeerd te verbreden, maar vanwege financiële redenen zich toch ingeperkt tot voornamelijk educatief werk. Het Ulbrandahuis in Eemsummond bestaat sinds twee jaar niet meer. Drie van de acht organisaties geven aan de laatste jaren veel professioneler te werken: meer bedrijfsmatig en zakelijker.

Inhoud van het werk

De verandering in thema's is zo uiteenlopend als er centra zijn. Bij veel centra komt het meest duidelijk de verandering van ecologische basisvorming naar ook milieuaspecten naar voren en soms ook de uitbreiding naar mondiale thema's.

In Hengelo zijn alleen de accenten binnen de ecologische basisvorming een beetje verlegd. Milieuprojecten werden door scholen niet leuk bevonden. Zij hebben dat opgelost door aan groene projecten een beetje grijs te koppelen.

In Deventer wordt alles opgehangen aan de rode draad: de stadsboerderij. Mondiale en milieuaspecten worden gekoppeld aan het werk van de boer.

In Schouwen-Duiveland wordt sinds een paar jaar samengewerkt met het COS. Verder wordt meer gedaan met mondiale en milieuthema's en is er een vlinder-tuin gekomen.

Spijkenisse heeft sinds kort een excursie gekoppeld aan de zogenaamde fluis-terboten, die het centrum exploiteert.

De rest van de organisaties is de laatste jaren nauwelijks verbreed in thema's. Wageningen vond dat niet nodig, omdat ze al langer koploper waren in primair onderwijs en daarin zowel de onderwerpen natuur als milieu en mondiale aspecten naar voren kwamen. Zij hebben het idee dat verbreding naar voortgezet onderwijs een versnippering van tijd/geld kan veroorzaken die een lagere kwaliteit van het basisschoolaanbod als gevolg kan hebben. Ook Spijkenisse zegt voor de veilige weg te kiezen: natuuronderwijs is de basis. Schouwen-Duiveland ziet ook ecologische basisvorming als de basis maar blijft toch binnen de mogelijkheden zoeken naar verbreding, net als o.a. Hengelo en Deventer. Weert zegt ook al breed op thema's in te zetten door de verzorging van de verschillende onderwerpen in de educatie door verschillende organisaties. Milieu is daarbij duidelijk een thema, mondiale aspecten niet. Schagen wil graag uitbreiden naar meer thema's maar steekt voorlopig zijn energie in het zoeken naar een nieuw pand.

Algemene veranderingen

Bij het vragen naar algemene veranderingen kwamen de volgende onderwerpen regelmatig voorbij: meer vraaggericht werken, professionalisering, uitwisseling van werkvormen, projectmatiger werken, minder kennis/meer doen en aansluiten op kerndoelen onderwijs. Veel nieuwe(re) concepten blijken te leven bij de kleinere NME-organisaties. Het is echter heel verschillend hoeveel er in de praktijk daadwerkelijk mee gebeurt. De meeste organisaties willen er in ieder geval mee aan de slag. Hengelo geeft aan dat in Overijssel de veranderingen erg verschillen per gemeente. In Schouwen-Duiveland geven ze aan dat alles afhankelijk is van menskracht.

Dierentuinen/natuurhistorische musea

Binnen de dierentuinen is de laatste jaren het begrip duurzaamheid veel belangrijker geworden. Emmen is verbonden met de Educatoren Contact Groep (ECG), een samenwerkingsverband van dierentuinen, dat tweemaal per jaar bij elkaar komt. Tijdens de educatieve congressen van ECG wordt steeds vaker gesproken

over duurzaamheid. Duurzaamheid betekent voor dierentuinen vooral duurzaam bouwen. Daarnaast richt Emmen zich in haar educatieve programma's ook steeds meer op duurzaamheid op het gebied van: natuurbescherming, de internationale link (met natuurgebieden wereldwijd) en het tonen van het interne milieuzorgsysteem (zoals een decentrale waterzuivering) aan zijn bezoekers. Voor Naturalis is in ieder geval een belangrijke verandering dat veel vraaggerichter wordt gewerkt. Er is specifieke expertise aangetrokken om zoveel mogelijk aan te sluiten op het curriculum van de scholen.

Bezoekerscentra

Manier van werken

De belangrijkste veranderingen in de bezoekerscentra is dat in de educatie meer gewerkt wordt met fenomenen als beleving. Er wordt meer dan vroeger gelet op de verpakking van de boodschap. De informatievoorziening is erop gericht dat mensen mondiger zijn geworden. Saaie verhalen zijn niet meer op hun plaats en ze hebben de indruk dat mensen niet meer geconfronteerd willen worden met alle 'milieuellende'. De boodschap is niet veranderd, maar het jasje wel. Daarnaast zijn ook bezoekerscentra aan het professionaliseren.

Bovendien richten centra zich steeds meer op commerciële activiteiten als groepsreizen, personeelsuitjes, maar ook op congressen en kinderfeestjes, omdat daar steeds meer vraag naar komt.

Inhoud van het werk

De thema's hangen af van wat er leeft in het gebied. Als op Ameland een zeehondenvirus is, dan wordt daar in op ingespeeld. Overveen geeft aan dat de themaverandering in hun ogen veel te langzaam gaat. Zij vinden dat in de educatie voor het Nationaal Park te lang wordt vastgehouden aan oude succesnummers'.

Algemene veranderingen

De veranderingen naar meer beleving vindt bij de meeste bezoekerscentra plaats. Bovendien hebben de Bezoekerscentra het gevoel dat de laatste twee decennia een verandering is geweest van een "geitenwollen sokken cultuur" naar een aanbod voor alle burgers. "Gemiddeld Nederland" staat ondertussen open voor natuur 'educatie'. Overveen heeft wel het gevoel dat de medewerkers van bezoekerscentra huiverig zijn om te vernieuwen: "*binnen deze sector is er veel onwil om voor een deel geld commercieel te gaan verdienen*". Natuur en geld past in de hoofden van veel mensen nog niet samen. In Overveen, maar misschien ook breder, ontstaat er een nieuwe balans tussen commercieel en NME, waarbij ook de commerciële activiteiten een relatie hebben met educatie of natuurbeleving.

IVN-Consulentschappen

Manier van werken

Volgens de vier bezochte consulentschappen is er de laatste jaren veel veranderd. De veranderingen die zij waarnemen zijn bij de vier zeer vergelijkbaar en hebben alles te maken met de landelijke vernieuwingen.

- Bij alle consulentschappen is een verbreding geweest van hun netwerk. Samenwerking met gemeentes en provincie is toegenomen, als ook met andere doelgroepen als COS of bijvoorbeeld Milieudefensie. Echter sommige consulentschappen vinden dat het programma Leren voor Duurzaamheid het concept slecht vertaald en gecommuniceerd heeft. Zij hebben het gevoel dat de bestuurlijke verankering niet snel genoeg gaat.
- Drie consulentschappen spreken duidelijk over een kwaliteitsslag, die de laatste jaren gemaakt is in de educatie in het basisonderwijs. Daarnaast worden er meer scholen bereikt. Alleen Friesland geeft aan dat de kwaliteit van de traditionele NME duidelijk is afgenomen. Dit komt door de verbreding maar vooral ook doordat het niet goed gaat met de steunpunten/centra in Friesland: NME leeft minder in de provincie. Ook scholen tonen minder behoefte.
- Alle consulentschappen geven verder aan dat er een veelheid aan kortlopende projecten is opgestart de laatste jaren.

Gelderland gaf ook aan dat er kennisontwikkelingen zijn, bijvoorbeeld in het gebruik van nieuwe begrippen als instrumenteel en emancipatoir. Het consultancy in Friesland is de laatste jaren veel klantgerichter gaan werken.

Inhoud van het werk

De consulentschappen zijn zich de laatste jaren meer gaan richten op wat er leeft in hun gebied (vraaggericht). Zo geeft Friesland aan afhankelijker te zijn van thema's in de gemeenten. In Gelderland en Zeeland is de natuurgerichte recreatie belangrijker geworden. In Drenthe zijn er meer leefbaarheidsthema's bijgekomen. Thema's die aangepakt worden met behulp van andere doelgroepen zijn bijvoorbeeld: water en energie. Wel blijkt het vaak moeilijk om de mondiale dimensie te integreren in de gebruikte thema's.

Algemene veranderingen

Algemeen wordt geconstateerd dat er veel professioneler wordt gewerkt: meer vraaggericht en beter aansluitend op de ontwikkelingen in de samenleving.

Verder geeft Gelderland aan dat ook een aantal NME-centra klaar zijn voor verbreding, maar dat de aansluiting bij beleid van gemeenten nog niet gerealiseerd is. Integraal werken met Leren voor Duurzaamheid lukt zo nog niet, waardoor het programma zich ontwikkelt als een nieuw kortlopend projectenspoor los van het NME-werkveld.

3. Financiën

Een van de hoofdvragen van dit onderzoek was, van welke financieringsstromen het NME-werkveld afhankelijk is. In de enquête en de interviews hebben we daarom gevraagd naar financieringsbronnen en budgetten voor 2000 en 2001 op te geven. Daar waar wij het idee hadden dat deze getallen onjuist waren, hebben we de organisaties nagebeld. In de bedragen is opgenomen: personeel, overhead, materiele kosten, projectkosten. Deze gelden voor de gehele organisatie of het gehele organisatie-onderdeel. Dit leverde de volgende tabel op voor de geretourneerde vragenlijsten:

Tabel 3.1: Totale jaarbudgetten voor de ingevulde enquêtes en extrapolatie

	N	TOTAAL 2000	TOTAAL 2001	GEMIDDELD 2001	EXTRAPO-LATIE
Lokale/ regionale NME organisaties	40	13.147.900	13.275.000	331.875	35.000.000
Provinciale en landelijke NME organisaties	11	8.168.800	7.921.800	720.000	10.000.000
Dierentuinen, natuurmu-sea en horti	7	16.172.100	16.050.600	2.292.900	120.000.000
Bezoekerscentra	7	1.743.800	1.294.000	184.900	12.500.000
TOTAAL	84	39204700	37985400	3019400	

Net als voor het aantal werkzame mensen hebben we deze cijfers voorzichtig en *indicatief* geëxtrapoleerd. Dit hebben we gedaan door de gemiddelden van de respondenten te vermenigvuldigen met het totaal aantal organisaties uit deze categorie. In totaal komen we dan op een bedrag van 45 miljoen euro per jaar dat omgaat in het NME-werkveld kern.

3.1 Financieringsbronnen

In de enquête hebben we gevraagd de verdeling aan te geven tussen de verschillende bronnen van inkomsten voor de jaren 2000 en 2001. Gevraagd is naar het aandeel van de totale financiering van de volgende actoren en subsidieregelingen:

- Scholen.
- Eigen financieringen (donaties, lidmaatschapsgelden, sponsorgelden, inkomsten uit verkoop van producten en diensten).
- Particuliere fondsen.
- Gemeenten (structurele ondersteuning).
- Gemeenten (projectondersteuning).
- Provincies (structurele ondersteuning).
- Provincies (projectondersteuning).

- Subsidieregeling Maatschappelijke Organisaties en Milieu (SMOM van VROM) op basis van projecten.
- SMOM (VROM) op basis van programmagelden.
- Regeling Draagvlak voor Natuur (RDN van LNV).
- Programma Voorlichting en Meningsvorming Duurzame Ontwikkeling (VMDO van NCDO).
- Regeling Leren voor Duurzaamheid.
- Overig, namelijk....

In dit hoofdstuk hebben we deze financieringsbronnen geclusterd tot zes categorieën:

1. Scholen; financiën afkomstig van scholen.
2. Structurele gemeentelijke of provinciale financiering.
3. Projectmatige gemeentelijke of provinciale financiering.
4. Financiën afkomstig van landelijke subsidieregelingen met uitzondering van het programma Leren voor Duurzaamheid (SMOM, RDN, VMDO).
5. Financiën afkomstig van het programma Leren voor Duurzaamheid.
6. Financiën afkomstig uit eigen financieringen, particuliere fondsen en overig.

Om de verhoudingen tussen de financieringsstromen te weten te komen, zijn deze uitgezet op 100%. Hieruit zijn de gemiddelde percentages uitgerekend van de verschillende financieringsbronnen (dus los van de totale hoeveelheid euro's waar het over gaat: "ongewogen").

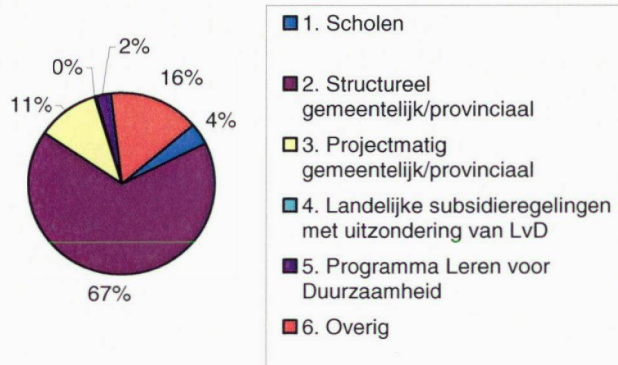
In de grafieken 3.1, 3.2, 3.3 en 3.4 is de verdeling van het budget voor het NME-werkveld in 2001 gegeven in gemiddelde percentages, tevens uitgesplitst naar de kleine, lokale NME-organisaties, de grote, lokale NME-organisaties en de provinciaal/landelijke NME-organisaties. Het algemene beeld hieruit is dat het meeste geld komt uit structurele ondersteuning door gemeenten en/of provincies (varieert van 50% tot 75%). Binnen de consultantschappen is er meer spreiding en komt er zo'n 20% uit projectgelden van gemeenten en provincies en een kwart uit particuliere fondsen en eigen financiering. Voor de drie landelijke organisaties komt het grootste deel van het budget uit landelijke subsidieregelingen, structurele en projectgelden van gemeenten en provincies en particuliere fondsen/donaties. Het programma Leren voor Duurzaamheid heeft een aandeel van 2% in de lokale NME-organisaties en een aandeel van 6-7% in de provinciale/landelijke NME-organisaties. Onder de keuzemogelijkheid "Overig" is meestal niet ingevuld welke 'overige' bron bedoeld is.

De andere landelijke regelingen leveren nauwelijks of geen bijdrage aan de budgetten van de lokale en provinciale NME-organisaties maar wel voor 33% aan de landelijke NME-organisaties.

Als we de totale omzetten zoals die zijn ingevuld relateren aan de percentages van de inkomstenbronnen en dit extrapoleren, zou dat betekenen dat er grofweg

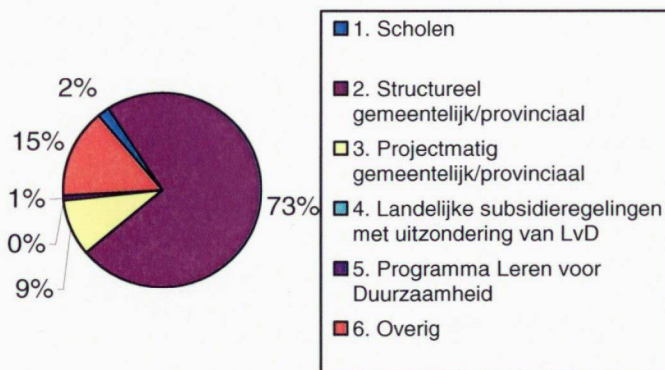
1,5 miljoen euro per jaar in het NME werkveld kern vanuit het programma Leren voor Duurzaamheid afkomstig is. Dit is ongeveer 40 % van het totale budget (vrije budgetten) van het programma Leren voor Duurzaamheid (3,5 miljoen Euro per jaar).

Grafiek 3.1 Grafiek: Inkomsten voor het NME-werkveld totaal (kern en schil) in 2001 uitgesplitst naar financieringsbron

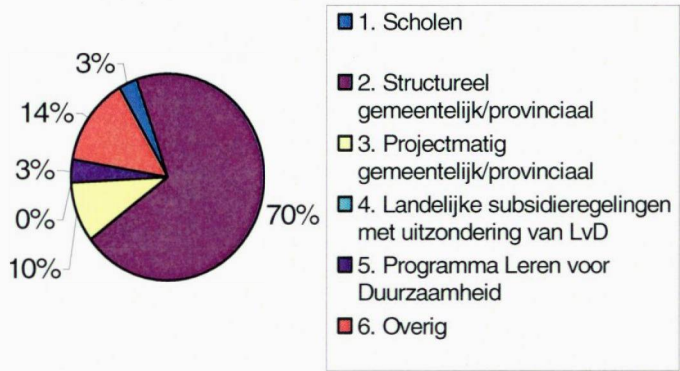
De kleine, lokale NME-organisaties worden vooral (73%) structureel gefinancierd vanuit de lokale en/of provinciale overheid. De bijdrage vanuit het onderwijs is klein (2%) (grafiek 3.2).

Grafiek 3.3: Verdeling van inkomsten voor kleine lokale NME-organisaties in 2001 uitgesplitst naar financieringsbron.

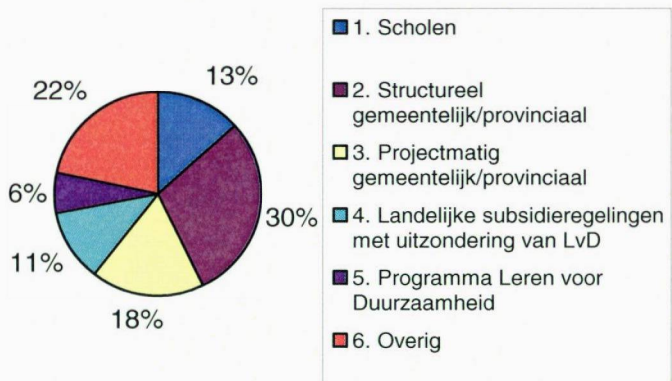
Het beeld van de grote, lokale NME-organisaties verschilt niet veel met de kleine NME-organisaties. Ook zij worden vooral (70%) structureel gefinancierd vanuit de lokale en/of provinciale overheid (grafiek 3.3).

Grafiek 3.3 Grafiek: Verdeling van inkomsten voor grote lokale NME-organisaties in 2001 uitgesplitst naar financieringsbron.

De provinciale IVN-Consulentschappen (grafiek 3.4) krijgen structurele subsidie van de Provincies (24%) en zoeken daarnaast de projectenmarkt op: 11% van hun inkomsten komt vanuit landelijke regelingen, 14% uit provinciale projectondersteuning en 9% uit eigen financiering en particuliere fondsen. Het programma Leren voor Duurzaamheid neemt 6% van het budget voor zijn rekening. De landelijke NME-organisaties zijn voor 39% afhankelijk van de landelijke regelingen (RDN, SMOM, VMDO) voor hun inkomsten. 31% is afkomstig van subsidies uit fondsen, dan wel donaties/leden. De organisaties verkrijgen 13% financiering van scholen en 18% van het geld is projectmatig gemeentelijk of provinciaal geld. 3% van de financiering is afkomstig van het programma Leren voor Duurzaamheid.

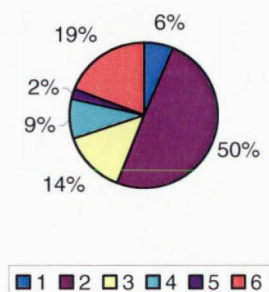
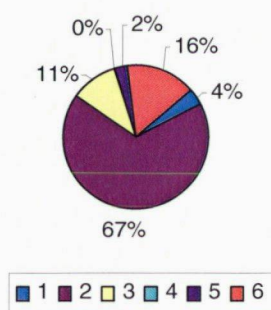
Grafiek 3.4: Verdeling van inkomsten voor provinciale/landelijke NME-organisaties in 2001 uitgesplitst naar financieringsbron.

Kijken we naar de verhouding tussen de ‘ongewogen’ graffieken (die de gemiddelde afhankelijkheid weergeven) en de gewogen graffieken (gerelateerd aan de hoeveelheid euro’s) dan zien we het volgende beeld:

Grafiek 3.5: Verdeling van inkomsten voor het NME werkveld kern ongewogen in 2001 uitgesplitst naar financieringsbron.

Grafiek 3.6: Verdeling van inkomsten voor het NME werkveld kern in 2001 gewogen uitgesplitst naar financieringsbron.

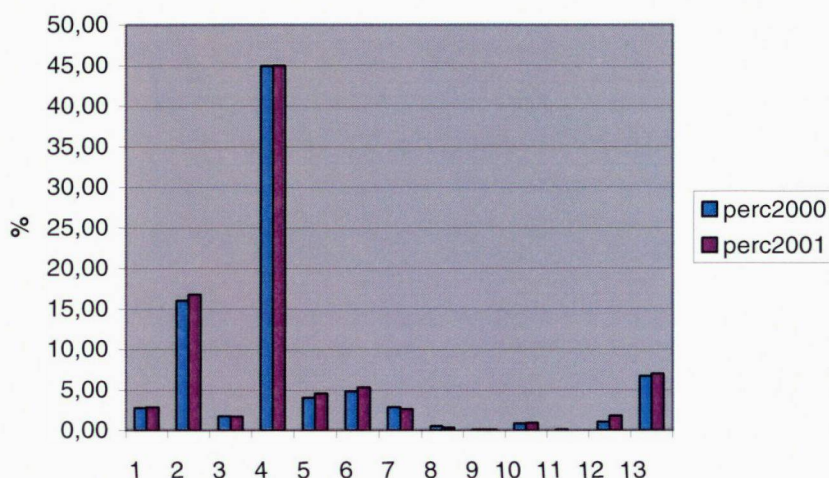
Legenda

- 1 Scholen
- 2 Structureel gemeentelijk/provinciaal
- 3 Projectmatig gemeentelijk/provinciaal
- 4 Landelijke subsidieregelingen met uitzondering van LvD
- 5 Programma Leren voor Duurzaamheid
- 6 Overig

Tussen de twee grafieken is een verschuiving te zien van het aandeel structurele gemeentelijke of provinciale financiering. Dat betekent dat NME organisaties *gemiddeld* voor ongeveer twee derde afhankelijk zijn van deze financiers. Een aantal grotere, landelijke organisaties is echter van andere bronnen afhankelijk, waardoor deze lokale overheden ongeveer de helft van het totale *budget* opbrengen dat in de sector omgaat. Landelijke regelingen anders dan Leren voor Duurzaamheid leveren in geld een bijdrage van 9%.

In de onderstaande grafiek (grafiek 3.7) wordt de verschuiving weergegeven in het totale NME-werkveld in een gemiddeld percentage per financieringsstroom. Hierin is te zien dat er niet veel veranderd is in 2001 ten opzichte van 2000.

Grafiek 3.7 Verschuiving budget in % (2002-2001)

Legenda

- 1 Scholen
- 2 Eigen financieringen
- 3 Particuliere fondsen
- 4 Gemeenten (structurele ondersteuning)
- 5 Gemeenten (projectondersteuning)
- 6 Provincies (structurele ondersteuning)
- 7 Provincies (projectondersteuning)
- 8 Subsidieregeling Maatschappelijke Organisaties en Milieu (SMOM van VROM) op basis van projecten
- 9 SMOM (VROM) op basis van programmagelden
- 10 Regeling Draagvlak voor Natuur (RDN van LNV)
- 11 Programmavoorlichting en Meningsvorming Duurzame Ontwikkeling (VMDO van NCDO)
- 12 Regeling Leren voor Duurzaamheid
- 13 Overig

3.2 Invloed stimuleringsregelingen op veranderingen

In het onderzoek hebben we geprobeerd de vraag te beantwoorden in hoeverre de ontwikkelingen in het NME-veld, toe te schrijven zijn aan of beïnvloed door de opeenvolgende meerjarenprogramma's:

- implementatie NME in het onderwijs (1992-1995);
- extra impuls NME buitenschools (1996-1999);
- programma 'Leren voor Duurzaamheid' (2000–2003).

NME-onderwijs en Extra Impuls

Iets minder dan de helft van de respondenten geeft in de enquête aan dat ze positieve effecten ondervonden hebben van NME-onderwijs en/of Extra Impuls. De rest van de organisaties geeft aan dat de regelingen voor hun organisatie geen

effecten hebben gehad of heeft de vraag niet ingevuld. De bezoekerscentra geven nooit aan effecten van de regelingen te hebben gemerkt.

De belangrijkste effecten van de twee eerste stimuleringsregelingen zijn:

- professionalisering en kwaliteitsverbetering van de NME. Dit kwam door cursussen, het beter samenwerken met andere NME centra, het beter bedienen van scholen en/of door de verbetering van het aanbod (65%);
- uitbreiding van de activiteiten (20%);
- uitbreiding van netwerken (20%), binnen maar ook buiten het basisonderwijs;
- projecten in het Voortgezet onderwijs.

Verder waren veranderingen dat nieuwe doelgroepen werden aangeboord, dat er projectgericht werd gewerkt of dat er gezorgd werd voor een heldere plaats van NME binnen gemeentes.

Leren voor Duurzaamheid

Ongeveer evenveel organisaties als voor de andere stimuleringsregelingen (ongeveer de helft) zeggen een positief effect te hebben ondervonden van het programma Leren voor Duurzaamheid. De rest heeft geen effecten ondervonden: daarvan zeggen sommige organisaties dat hen geen geld werd toegekend of dat ze geen tijd hadden om de subsidie aan te vragen.

Van de organisaties die wel effecten hebben ondervonden zijn de belangrijkste:

- dat er nieuwe projecten zijn opgestart met andere partners (30%);
- dat er meer doelgroepen bij zijn gekomen (25%) en/of;
- dat de NME-thema's zijn verbreed (20%), naar milieu, mondialiteit, leefomgeving et cetera.

Verder noemt een aantal organisaties: verbreding van activiteiten, verbreding van opdrachtgevers, een bewustere thematische jaarprogrammering, meer samenwerking met andere NME centra, betrokkenheid van bestuurders in de gemeente of een verbetering van de kennismanagement.

Grotere lokale NME-organisaties

In de interviews is ook gevraagd naar de effecten zoals de verschillende organisaties in het NME-werkveld deze hebben bemerkt als gevolg van stimuleringsregelingen.

Er zijn grote verschillen tussen de vijf grotere lokale NME-organisaties, in de veranderingen als gevolg van de opeenvolgende programma's. Bovendien is er een groot verschil tussen de organisaties in de wijze waarop van de verschillende subsidies gebruik is gemaakt.

Twee organisaties hebben gebruik gemaakt van het NME-onderwijsprogramma, namelijk Almere en Breda. NME-onderwijs heeft in Almere geholpen om veel zaken binnen het centrum op poten te zetten. Breda beoordeelt de verschillende

subsidieregelingen toch een beetje als oude wijn in nieuwe vaten: *“Uiteindelijk moet er gewoon milieuwinst geboekt worden”*.

Twee organisaties hebben gebruik gemaakt van de Extra Impuls. Voor Breda is de duurzaamheidsspiegel een grote winst geweest. Rotterdam heeft ook gebruik gemaakt van de Extra Impuls maar weet niet precies wat daar uit is gekomen.

Het concept Leren voor Duurzaamheid heeft op vier van de vijf geïnterviewde grote NME organisaties veel effect gehad. De grootste effecten zijn:

- In Breda vinden ze het een positief effect dat er kennisnetwerken zijn opgestart waaraan ze zelf ook hebben bijgedragen, duurzaamheid in de woon-omgeving is duidelijk een thema geworden, de participatie is groter en Breda is vraaggerichter gaan werken. Dit alles zorgt voor een grotere professionaliteit.
- Volgens Den Haag heeft Leren voor Duurzaamheid als breekijzer gediend om meer betrokken te raken bij maatschappelijke processen en meer open te staan voor de vraag. De ecologische basisvorming is hierdoor ook positief beïnvloed. Een aantal projecten wordt uit Leren voor Duurzaamheid gefinancierd.
- Rotterdam ziet Leren voor Duurzaamheid als richtsnoer. Ze zijn bezig met een interne reorganisatie, die meer opgezet moet worden aan de hand van Leren voor Duurzaamheid. Ze gaan onder andere aan de slag met methode begeleiding, efficiënter werken, minder lesgeven etc. Rotterdam geeft echter aan niet teveel geld te willen binnenhalen omdat de structurele taakvelden alle energie vragen. De vernieuwing laat nog even op zich wachten. Het heeft er wel toe geleid dat Rotterdam op zoek is naar de vraag: met welke partners moeten wij aan de slag in de toekomst? De inhoudelijke veranderingen van de laatste jaren zijn in Rotterdam vooral geleid door de lokale agenda 21 en niet door Leren voor Duurzaamheid.

Almere onderschrijft het concept Leren voor Duurzaamheid maar heeft ook kritiek op het programma: het is lastig dat de subsidies altijd onderzoeks/ontwikkelingsprojecten moeten zijn. *“projecten mogen vooral niet te concreet worden”* in hun beleving.

Maastricht heeft de laatste tien jaar wel van alles geprobeerd richting LvD en meer procesbegeleiding, maar is daar van teruggekomen. Ze zijn nu gemotiveerd bezig met het blijven verbeteren van de ecologiepoot.

Kleine lokale NME-organisaties

Vijf van de acht kleine lokale NME-organisaties heeft niets gedaan met NME-onderwijs en Extra Impuls. Deels komt dit door een gebrek aan mankracht om subsidies aan te vragen (Schagen en Weert), deels vanwege het gevoel dat er weinig vertrouwen vanuit de provincie is in hun activiteiten (Spijkenisse). Ook Schouwen-Duiveland heeft niet van subsidies gebruik gemaakt en Eemsmond weet het niet. Het centrum in Deventer bestond nog niet tijdens NME-onderwijs,

maar een medewerker heeft wel een cursus gevolgd over vraaggericht werken door de Extra Impuls. Daar wordt nu nog op voortgeborduurd. Twee organisaties hebben wel gebruik gemaakt van de eerste twee subsidiestromen:

- Hengelo heeft als gevolg van NME-onderwijs een project milieuzorg op school gehad. Na twee jaar was het geld op en lag het project stil. Dit is niet zo goed bevallen. Hierdoor komen ze nu lastiger de scholen binnen. Extra Impuls is aangegrepen om in samenwerking met een aantal andere NME-organisaties een professionaliseringsproject uit te voeren, begeleid door een adviesbureau.
- Wageningen heeft NME-onderwijs aangegrepen om het voortgezet onderwijs te betrekken bij NME. Deze scholen draaien momenteel nog steeds dezelfde programma's. Als gevolg van de Extra Impuls is in heel Gelderland de kwaliteitsmeter ontwikkeld.

Opvallend is dat bij sommige NME-organisaties het concept Leren voor Duurzaamheid leeft zonder dat er subsidie aanvragen bij het programma zijn ingediend. Deventer heeft zijn toekomst visie op Leren voor Duurzaamheid afgestemd, maar gaat binnenkort zijn eerste aanvraag pas indienen. Hengelo ziet het vooral als een manier van denken. Spijkenisse vindt het zeer goed dat er aandacht voor is: think global, act local. De praktische vertaalslag vinden zij echter moeilijk.

Andere organisaties kunnen niks met het concept: ze vinden het vaag ambtelijk taalgebruik of kunnen het concept niet uitgelegd krijgen.

De kleine organisaties die een aanvraag hebben gedaan voor subsidies uit het programma, hebben dit vaak gezamenlijk gedaan. Voorbeelden daarvan zijn Schouwen-Duiveland (met de andere Zeeuwse centra), Wageningen (met het IVN Consulentschap en de andere Gelderse centra) en Weert (met het provinciaal IVN Consulentschap):

In Schouwen-Duiveland worden verschillende projecten gesubsidieerd uit Leren voor Duurzaamheid. De centra schrijven daar een gezamenlijke toekomstvisie. Leren voor Duurzaamheid heeft ervoor gezorgd dat verschillende zaken in een stroomversnelling zijn geraakt. Er is een cursus projectmatiger werken gedaan en gewerkt wordt aan het overnemen van de benaderingswijze Natuur Nabij (van MEC Nijmegen).

Wageningen heeft met het IVN Consulentschap en de gezamenlijke NME-organisaties geld aangevraagd. Dit wordt vooral aangewend voor de praktische vertaling van duurzaamheid in het primaire onderwijs. Zo is gezocht naar lesmaterialen voor het aspect tijd en het aspect onzekerheid.

Weert heeft niks ingediend maar lift wel mee met een provinciaal project georganiseerd door het Consulentschap.

In Hengelo en Deventer heeft Leren voor Duurzaamheid tot een verbreding van doelgroepen geleid. In Hengelo wordt gezocht naar mogelijkheden om NME te koppelen aan duurzaam bouwen. Er worden daarvoor linken gezocht in het ge-

meentelijk milieubeleid. Deventer noemt NME 'elitair en eenzijdig' en wil met zoveel mogelijk groepen naar een duurzame samenleving. Ze zijn bijvoorbeeld op zoek naar nieuwe verbanden met toneelgezelschappen en met bedrijven. Schagen heeft 3 maal een aanvraag ingediend, maar had het gevoel als niet-professionele organisatie steeds te worden afgewezen.

Dierentuinen/natuurhistorische musea

Emmen heeft zich nooit verdiept in subsidies uit het NME-werkveld omdat ze zichzelf niet zien als de doelgroep. Misschien komt daar in de toekomst verandering in. Naturalis kreeg voor de projectaanvraag al van verschillende kanten te horen dat het geen zin heeft om geld aan te vragen. Naturalis zou te groot zijn voor de provinciale projecten. Bovendien was een van de voorwaarden dat ze een project in moesten dienen met meerdere partners en dat is voor Naturalis en ook voor Emmen, die beiden al zeer veel kennis in huis hebben, lang niet altijd een meerwaarde.

Bezoekerscentra

De veranderingen die bij de geïnterviewde bezoekerscentra hebben plaatsgevonden, komen niet voort uit stimuleringsregelingen voor het NME-werkveld. Geen van de centra heeft subsidies gekregen. Alleen Nes heeft NME-onderwijs en Extra Impuls aangevraagd. Volgens Nes was het voor de selectiecommissie belangrijk dat je uit de gesubsidieerde hoek kwam, om kans te maken op financiering. Nes vraagt geld voor haar activiteiten en viel daarmee buiten de subsidie-regelingen.

IVN Consulentschappen

Binnen de IVN Consulentschappen is veel gebruik gemaakt van alle subsidieregelingen. NME-onderwijs en Extra Impuls heeft er in drie van de vier IVN Consulentschappen voor gezorgd dat vraaggericht werd gewerkt:

- In Zeeland hebben zowel NME-onderwijs als Extra Impuls ervoor gezorgd dat het Consulentschap de trends in de samenleving kon volgen (vraaggericht). Daar is dankbaar gebruik van gemaakt.
- In Friesland is de Extra Impuls gebruikt voor een cursus voor het team van het consulentschap om vraaggericht te gaan werken. Van deze verandering wordt nog steeds gebruik gemaakt.
- In Gelderland is men binnen de NME klantgericht gaan werken: wat willen scholen, hoe kun je daar beter op aansluiten? Bovendien heeft NME-onderwijs als effect gehad dat er een samenhang in de traditionele NME is gekomen; de uitwisseling binnen het primair onderwijs is beter geworden

Een andere positieve verandering was dat in Drenthe de Extra Impuls ervoor heeft gezorgd dat er een lobby ontstond bij gemeenten. Het gevolg hiervan was dat er structurele financiering kwam vanuit die gemeenten. Er kwam dus veel geld vrij waardoor meer tijd werd vrijgemaakt om contacten aan te knopen met

scholen. Dit heeft geleid tot scholennetwerken in zeven gemeentes en een kwaliteitsverbetering in de traditionele NME.

Negatieve ervaringen waren er ook:

- In Zeeland hebben de eerste twee subsidies uiteindelijk concreet niet veel opgeleverd omdat er grote problemen ontstonden als de subsidies weer wegvielen. Het bleek moeilijk om deze trends structureel voort te zetten.
- Gelderland meent dat de uitwerking van de Extra Impuls minder groot was dan van NME-onderwijs: de Extra Impuls liep veel te ver voor de muziek uit. Het was veel meer een grote bak met projecten waar weinig samenhang in zat. In het kader van de Extra Impuls is een project opgestart met het Voortgezet Onderwijs: toen de subsidie ophield is dit project gestopt. Voor een relatie opbouw met deze doelgroep was dat erg slecht.
- NME onderwijs is in Friesland gebruikt om een structurele invoering in het onderwijs te bewerkstelligen. Na de subsidies is dit echter helemaal blijven liggen. Binnen Friesland neemt de kwaliteit van de traditionele NME af doordat het bestuurlijke animo laag is en er verschillende steunpunten zijn verdwenen.

Leren voor Duurzaamheid heeft heel verschillende effecten gehad bij de verschillende IVN Consulentschappen. Er zijn echter ook twee duidelijke overeenkomsten:

- een overeenkomst is dat drie van de vier IVN Consulentschappen genoemd hebben dat er gewerkt wordt met het project Initiatieven voor Duurzaamheid;
- een andere overeenkomst is dat Leren voor Duurzaamheid een aantal andere samenwerkingspartners opgeleverd heeft in nieuwe projecten.

Verder waren in Gelderland de belangrijkste effecten dat:

- verschillende activiteiten in het beleid een plek kregen;
- er een grote slag is gemaakt in de instrumentele NME;
- het mondiale aspect een plek heeft gekregen door de samenwerking met het COS.

De verbreding van doelgroepen is echter nog niet gelukt. Leren voor Duurzaamheid was volgens het IVN Consulentschap Gelderland bedoeld om NME doelgericht en planmatig de brug over te laten steken en dat is niet gebeurd. Een aantal gemeentes is ermee aan de slag gegaan, maar nog niet altijd succesvol.

In Friesland heeft Leren voor duurzaamheid vooral conceptueel veel teweeg gebracht: NME had in Friesland een slecht imago. Leren voor Duurzaamheid wordt als een verrijking beschouwd, vooral omdat niet meer met het opgeheven vinger-tje wordt gewerkt. De verbreding van het netwerk komt duidelijk voort uit Leren voor Duurzaamheid.

In Zeeland wordt Leren voor Duurzaamheid naar inhoud en richting een beetje vaag bevonden, maar heeft het wel geleid tot een verbreding zowel naar inhoud als naar doelgroep. Veel projecten worden gesubsidieerd uit de subsidiepot; ech-

ter ook bij deze regeling wordt gevreesd voor het vervolg: wat gebeurt er met de activiteiten als de subsidies weer wegvallen.

In Drenthe is naast de uitbreiding van het aantal samenwerkingspartners in nieuwe projecten rond water en energie ook het aantal scholennetwerken uitgebreid naar twaalf.

4. Leren voor Duurzaamheid

De laatste hoofdvraag van dit onderzoek was, op welke wijze NME en Leren voor Duurzaamheid met elkaar verbonden zijn, en hoe zij zich van elkaar onderscheiden, in theorie (Leren voor Duurzaamheid als concept) en praktijk (door het programma Leren voor Duurzaamheid gefinancierde projecten).

Deze vraag wordt voor een belangrijk deel beantwoord in de conceptuele analyse (bijlage 2). In dit hoofdstuk is aandacht voor de wijze waarop het NME-werkveld de samenhang en de verschillen ziet en beoordeelt.

4.1 Beleving werkveld

Betekenis voor eigen organisatie

In de enquête is gevraagd aan de organisaties om de betekenis van het concept Leren voor Duurzaamheid voor de eigen organisatie te beschrijven. Van de 72 organisaties die dit hebben ingevuld, geeft ongeveer een derde aan niets te doen of te kunnen met het concept Leren voor Duurzaamheid. Degenen die er wel mee aan de slag zijn gegaan gebruiken het concept vooral als een denkkader, kapstok, als een breder perspectief waar je datgene wat je doet in moet passen. In het verlengde daarvan geeft een kleiner aantal organisaties aan dat Leren voor Duurzaamheid ook stimuleert voor de visievorming van de organisatie en de formulering van doelstellingen.

Verder is Leren voor Duurzaamheid belangrijk als impuls voor de samenwerking met nieuwe partners (7x) en nieuwe doelgroepen (7x). Daarnaast worden zo'n vijftien andere voordelen van het concept genoemd zoals: het verbreden van onderwerpen in de NME, verbetering van het aanbod, verdere professionalisering, ondersteuning van eigen initiatieven, betere kwaliteitsbewaking et cetera.

Met behulp van stellingen is in de enquête gevraagd naar een aantal oordelen over het programma en het concept Leren voor Duurzaamheid.

Inhoudelijke verbreding

Over de stelling: "Het concept 'Leren voor Duurzaamheid' heeft onze organisatie inhoudelijk verder doen kijken dan alleen naar NME-projecten" zijn de meningen verdeeld. Het grootste deel van de respondenten (24) is het er gedeeltelijk mee eens of mee eens (8), maar bijna net zoveel organisaties zijn het ermee oneens (19) of gedeeltelijk mee oneens (3). In ieder geval hebben slechts 9 respondenten een neutrale mening over het vraagstuk: bijna iedereen heeft er blijkbaar over nagedacht. Er tekenen zich hierin wat verschillen tussen de categorieën instellingen af: landelijke en provinciale organisaties zijn het er bijna altijd gedeeltelijk

mee eens dat het concept Leren voor Duurzaamheid bij heeft gedragen aan de inhoudelijke verbreding van de organisatie. Bij de grote NME-organisaties zijn de meningen verdeeld: ruim een kwart (5) is het eens met de stelling, en nog eens 3 gedeeltelijk, maar er zijn ook 4 organisaties die het er volledig mee oneens zijn. De kleine NME-organisaties zijn wat gematigder positief (12x gedeeltelijk mee eens) of ook uitgesproken in hun oneens (7x). Van de dierentuinen, natuurmusea en horti heeft de helft van de organisaties de vraag niet ingevuld. De overigen zijn het er niet mee eens of neutraal. De bezoekerscentra hebben ook de vraag vaak niet beantwoord. Degenen die dit wel gedaan hebben zijn verdeeld over alle antwoorden.

Vernieuwing in 'leren'

De tweede stelling betrof de methodische kant van Leren voor Duurzaamheid en luidde: "Het concept 'Leren voor Duurzaamheid' geeft ons als NME-instelling handvatten om op een vernieuwende manier over 'leren' na te denken."

Ook hierover zijn de meningen zeer verdeeld: ruim een derde is het er gedeeltelijk mee eens (23), een kwart helemaal niet (18). Meer respondenten dan bij de vorige vraag hebben hier niet echt een mening over (15 beantwoord de vraag met neutraal). Ook hier zijn de IVN Consulentschappen overwegend positief (6x gedeeltelijk mee eens), hoewel er ook 2 het er mee oneens zijn. De grote NME-organisaties zijn het hier iets vaker mee eens dan met de inhoudelijke verbreding: zeven organisaties zijn het er (gedeeltelijk) mee eens, vier (gedeeltelijk) niet. De kleine NME-organisaties weten het niet zo goed, een derde is het gedeeltelijk wel eens met de stelling (11), een kleine kwart (7) is het er mee oneens. Van de dierentuinen, natuurmusea en horti heeft ook hier de helft van de organisaties de vraag niet ingevuld. De overigen zijn het er niet mee eens of neutraal. De bezoekerscentra weten het ook niet zo goed, de helft heeft de vraag niet ingevuld (6), de overigen zijn over alle antwoorden verdeeld, al neigt het naar (gedeeltelijk) oneens.

Professionalisering

De derde stelling betrof het professionaliseren van de organisaties en luidde: "Door het programma 'Leren voor Duurzaamheid' zijn wij als NME-instelling in staat geweest professioneler te werk te gaan."

Meer respondenten dan bij de vorige vraag antwoorden met een volmondig eens (10), ten opzichte van "gedeeltelijk mee eens" (11). Met name de kleine NME-organisaties veroorzaken dit verschil. Aan de andere kant is dit ook de stelling waar respondenten het het vaakst over oneens zijn (22). Een kwart van de respondenten beoordeelt de invloed als neutraal (18). De landelijke en provinciale organisaties zijn hierin een grotere groep dan bij de andere vragen (4) en ook zijn ze duidelijk vaker het oneens met de stelling (3). Niet één is het er volmondig mee eens. Van de bezoekerscentra zijn ditmaal daarentegen wel 2 organisaties het eens met de stelling.

In totaal waren 7 organisaties het oneens met alle drie deze stellingen: zij vonden dat het concept Leren voor Duurzaamheid inhoudelijk noch methodisch hun organisatie beïnvloed heeft en ook niet dat zij door het programma professioneler te werk konden gaan. Dit waren allen natuurmusea of horti (4) of kleine lokale NME organisaties (3).

Bijdrage NME aan Leren voor Duurzaamheid

De laatste stelling tenslotte betrof de invloed van het NME-werkveld op het programma Leren voor Duurzaamheid en luidde: "NME-instellingen hebben ervoor gezorgd dat het programma 'Leren voor Duurzaamheid' vernieuwend te werk heeft kunnen gaan." Deze vraag vonden mensen lastig: een aantal heeft hem niet beantwoord, ruim een derde (22) heeft 'neutraal' ingevuld. De helft van de respondenten is het wel eens met deze stelling, of in ieder geval gedeeltelijk (25). Niemand is het er gedeeltelijk mee oneens, maar 7 organisaties zijn het er helemaal mee oneens.

Resultaten uit de interviews

Ook in de interviews is gevraagd naar de relaties tussen NME en Leren voor Duurzaamheid. Dit leverde de volgende resultaten op. Alle grotere lokale NME-organisaties onderschrijven het concept Leren voor Duurzaamheid. Bovendien hebben alle organisaties zichzelf gepositioneerd ten opzichte van het concept. Alleen met het programma zijn heel verschillende ervaringen. Twee organisaties onderschrijven het concept, maar doen niets met het programma. Twee organisaties zien Leren voor Duurzaamheid als een leidraad en als een breekijzer voor betrokkenheid bij maatschappelijke processen. Een organisatie is er hard mee aan de slag maar is aan het afhaken.

- Maastricht ziet zijn relatie met Leren voor Duurzaamheid als volgt: zij wil niet als procescoördinator voor de drie poten ecologie, sociaal en economie dienen maar wil liever werken aan Leren voor Duurzaamheid als een partner die de ecologiepoot vertegenwoordigt. Verder vinden ze Leren voor Duurzaamheid een schitterend concept, maar het blijft belangrijk om mensen een handelingsperspectief te bieden. Leren voor Duurzaamheid geeft hen hopelijk kansen om vaardigheden te trainen en te investeren in hun netwerken. Bovendien is er veel behoefte aan overleg met meer vergelijkbare organisaties.
- Almere onderschrijft het concept Leren voor Duurzaamheid. Het probleem met het programma Leren voor Duurzaamheid is dat het in hun beleving niet te concreet mag worden en de aanvragen veel tijd kosten. Het project dat uitgevoerd is, met geld van Leren voor Duurzaamheid, leverde hen achteraf minder toegevoegde waarde dan verwacht; door het sluiten van compromissen voor de toekenning van de subsidie werd het uiteindelijk een ander project dan ze voor ogen hadden.
- Rotterdams relatie met Leren voor Duurzaamheid is de organisatorische drieling ecologische basisvorming, leren voor leefbaarheid, leren voor duurzaamheid. Deze bestaan naast elkaar en vullen elkaar aan. Daarnaast werkt het concept Leren voor Duurzaamheid heel goed m.b.t. de netwerkvorming.

Echter de moeilijke aspecten van het programma zijn: dat de verantwoording voor projecten wel eens moeilijk is en dat het te projectgericht is. In Rotterdam hebben ze er liever structurele menskracht bij en niet een aantal projecten.

- Leren voor Duurzaamheid wordt in Den Haag als een breekijzer gezien voor meer betrokkenheid bij maatschappelijke processen. NME is daarbij een extra invalshoek voor Leren voor Duurzaamheid. Deze twee moeten hand in hand gaan en niet weer los komen te staan. De subsidies zijn volgens Den Haag bijna onmisbaar geworden om af en toe dingen professioneler aan te kunnen pakken. Ook bij kleinere verschillende NME-organisaties is dat vaak de conclusie.
- Breda vindt het concept Leren voor Duurzaamheid te academisch en is een beetje aan het afhaken. De verbreding brengt Breda al in de praktijk maar met het programma heeft ze het een beetje gehad. Zij zijn aangelopen tegen strikte criteria aan projecttoewijzingen en menen dat de eisen simpeler zouden moeten zijn: er moet een grote milieuwinst gehaald worden en er moet een goede PR zijn. De twaalf gemeenten rond Breda hebben veel tijd gestopt om een project gehonoreerd te krijgen, waarvan niets is toegekend. Deze gemeenten zijn hierdoor afgehaakt. Andere problemen van het programma zijn volgens Breda:
 - Als de eis is: werk aan open participatieve processen, dan zou het programma procesbeschrijvingen moeten geven in plaats van targets te stellen. Vooraf is dan immers nooit duidelijk wat eruit komt.
 - Er moet meer geld komen voor evaluatie van de projecten en voor verbreding van de projecten die goed zijn gegaan (kennismanagement).
 - Er moet meer geïnvesteerd worden in ecologische basisvorming.
 - Leren voor Duurzaamheid moet een enthousiasmerend programma zijn.
 - Kleine projecten moeten gemakkelijker ingediend kunnen worden: door bijvoorbeeld kleine projecten onder de 2000 euro in te dienen op 1 A4-tje.
 - Als je vermaatschappelijkt, betekent dat snel: meer NGO's minder overheid. Dan kun je niet verwachten dat gemeentes harder gaan lopen.

Kleinere lokale NME-organisaties

Binnen de kleinere NME-organisaties is er veel discussie over hoe ver verbreed moet worden zoals gestimuleerd binnen het programma Leren voor Duurzaamheid. Sommige NME-organisaties willen enkel verbreden in de thema's van het onderwijs op basisscholen en vinden dat het programma Leren voor Duurzaamheid hen daarin moet steunen. Andere NME-organisaties willen ook een verbreding van doelgroepen. Wageningen is een voorbeeld van de eerste groep. Het SBC Wageningen geeft aan dat alle NME-centra in Gelderland waar het om primair onderwijs gaat met de neuzen dezelfde kant opstaan: het gaat over een kwaliteitsverbetering binnen het basisonderwijs. Met geld uit Leren voor Duurzaamheid worden sneller nieuwe thema's als duurzaam handelen en rechtvaardigheid toegevoegd. Deventer vindt deze kwaliteitsverbetering ook goed maar richt zich toch vooral op een verbreding van doelgroepen. Zij hebben het gevoel

dat veel NME-centra vanwege capaciteitsgebrek maar ook vanwege 'niet willen' alleen op ecologische basisvorming gericht blijven.

Wageningen heeft op basis van de inhoud besloten zich met name op de 'core business' ecologische basisvorming te blijven richten. Spijkenisse, Schagen en Eemsmond horen bij de categorie: capaciteitsgebrek.

- In Spijkenisse is er een constante dreiging dat in de budgetten gesneden wordt. Daarom oriënteren ze zich sinds kort op provinciale en regionale gelden, zoals Leren voor Duurzaamheid. Dit is in eerste instantie voor lijfsbehoud maar daarmee zouden ze ook graag iets doen met jeugdprojecten en jongerenwerkers.
- In Schagen, een organisatie met enkel vrijwilligers, hebben de medewerkers de indruk dat er zo weinig organisaties geld krijgen uit het programma Leren voor Duurzaamheid. Bovendien kost het veel energie om het aan te vragen. Normaal hebben ze meer succes met het verkrijgen van geld bij stichtingen.
- In Eemsmond zouden ze het liefst willen dat NME verplicht zou worden in het onderwijs zodat er rond ecologische basisvorming weer iets van de grond zou kunnen komen¹.
- Schouwen-Duiveland, Hengelo en Deventer grijpen Leren voor Duurzaamheid wel aan om de doelgroepen te vergroten. De ervaringen daarmee zijn heel verschillend.

Deventer zoekt naar verbreding met het bedrijfsleven, jongeren, 55 plussers en kunst en cultuur et cetera. Dit is nog in een beginstadium.

Schouwen-Duiveland geeft aan dat Leren voor Duurzaamheid vanzelf gaat werken als je er mee bezig bent. NME en Leren voor Duurzaamheid zijn daarbij zo breed als ze maar willen zijn.

Hengelo ziet als een probleem dat iedereen naar Leren voor Duurzaamheid kijkt vanuit zijn eigen vakgebied. Zelfs op het gemeentehuis is er geen integrale visie. Iedereen staat achter het concept maar verstaat er wel iets anders onder. Het zou volgens Hengelo dus beter gespecificeerd moeten worden. Een ander probleem is dat voor innovatieve projecten het succes nooit gegarandeerd kan worden. Een voordeel is dat bij netwerken gebruik gemaakt kan worden van wederzijdse expertise. In Hengelo hebben ze daar goede ervaringen mee.

Een groot voordeel dat in Hengelo gesignaleerd wordt is de kracht van een stimuleringsregeling binnen de gemeentelijke organisatie: *"een subsidie werkt als een pot stroop"*. Als aan een project de subsidie uit het programma Leren voor Duurzaamheid wordt geplakt dan maakt dat het project binnen de gemeente belangrijker. In Hengelo wordt NME gezien als een middel (gedragsverandering) voor het doel duurzaamheid.

¹ Het is niet helemaal juist dat NME *niet* verplicht is: er is een aanzienlijk aantal kerndoelen gericht op natuur- en milieuonderwijs- red.

Dierentuinen/natuurhistorische musea

Zowel Naturalis als Emmen doen niets met het programma van Leren voor Duurzaamheid, maar het concept vinden ze interessant. In de toekomst zou Emmen best iets willen ondernemen met het programma. Ze zouden bijvoorbeeld subsidie van het programma Leren voor Duurzaamheid kunnen gebruiken voor nieuwe ontwikkelingen als:

- een milieuprogramma voor het voortgezet en hoger onderwijs;
- het uitzetten van werkbezoeken (netwerken), wat veel tijd kost;
- het uitdenken van een milieuspeelplaats;
- et cetera.

Ook Naturalis ziet mogelijkheden in de toekomst te werken met het programma. Naturalis krijgt namelijk meer schoolaanvragen dan ze kunnen verwerken. Er is dus meer capaciteit nodig bij de educatieve dienst.

Bezoekerscentra

Alle bezoekerscentra zeggen weinig te willen doen met Leren voor Duurzaamheid. Voor Rheden is het een “*ver-van-mijn-bed-show*”. Overveen wil liever hard werken aan het verkrijgen van eigen inkomsten, dan subsidies aan te vragen. Bovendien vinden ze het meer voor de hand liggend als het hogere overlegorgaan, van het Nationaal Park, er iets mee zouden doen. Op die manier zouden financiële tegenvallers opgevangen kunnen worden: bezoekerscentra hebben vaak weinig geld. Nes wil graag praktische dienstondersteuning van het IVN. Hun werk strategie is echter meer afgestemd op praktijkervaringen dan op een theoretisch concept.

IVN Consulentschappen

Alle IVN Consulentschappen onderschrijven het concept Leren voor Duurzaamheid en vinden het een concept dat leeft. De verrijking ligt volgens de verschillende IVN Consulentschappen in de volgende punten:

- Het is een inhoudelijk methodisch kader gericht op leerprocessen.
- Het is een programma dat vraagt om duidelijke kaders.
- Het opheffen vingertje is verdwenen.
- Het is breder dan NME, in de zin dat er meer partners betrokken worden.
- Het is een zoektocht naar andere manieren van leren.
- Leren voor Duurzaamheid is iets dat door de hele maatschappij heengaat, waarbij procesgerichte projecten worden gestimuleerd en het belang van langdurige netwerken wordt onderkend.

Continuïteit vindt het consulentschap in Zeeland belangrijk. Zeeland ziet Leren voor Duurzaamheid als een verbreding van NME zowel naar inhoud als naar doelgroepen. In Zeeland maken ze ook gebruik van de driedeling: ecologische basisvorming, leren voor leefbaarheid, leren voor duurzaamheid. Deze moeten alle drie in stand gehouden worden.

Drenthe ziet Leren voor Duurzaamheid met name als een subsidiepot. Dit geld is nodig voor het uitvoeren van concrete activiteiten, het verbreden van het aanbod, het verbreden van de doelgroepen en het verhogen van de kwaliteit.

Alle IVN Consulentschappen willen door met het project Initiatieven voor Duurzaamheid.

Naast de verrijking zien de verschillende IVN Consulentschappen ook veel mogelijkheden tot verbetering:

- Zeeland en Gelderland vinden het belangrijk dat NME-centra een grotere rol krijgen. NME-centra moeten aan de basis staan. Het Concept Leren voor Duurzaamheid is grotendeels gevallen buiten de zone van naaste ontwikkeling van NME-centra. Het is goed dat er een professionaliseringsslag gemaakt wordt maar de overheid moet het serieus nemen dat de NME-sector goede dingen doet. De ecologische basisvorming blijft een goede basis.
- Het grote gevaar dat Zeeland en Gelderland zien is dat een eventueel nieuw programma Leren voor Duurzaamheid wederom projectgericht wordt. Er zijn legio voorbeelden waaruit blijkt dat als subsidies ophouden het vervolg erg moeilijk is. Ook verschillende NME-organisaties noemen dit. Gelderland heeft dit bijvoorbeeld gemerkt in de projecten met het voortgezet onderwijs, als gevolg van de stimuleringsregeling NME-onderwijs. Ondertussen wordt er niets meer gedaan met het voortgezet onderwijs. Zeeland heeft veel ervaring met programma's die ophouden, waardoor als gevolg daarvan hele projecten ophouden. Daarom vinden ze tenders een slechte manier om subsidiegeld te verdelen. Dit zijn namelijk loten in de loterij en daar kun je geen structureel beleid op afstemmen.
- Een ander gevaar binnen de NME-wereld is dat het hangt op een aantal poppetjes. Daarom is er behoefte aan netwerkstructuren zodat het wegvallen van een persoon(lijkheid) geen grote gevolgen heeft.
- Volgens sommige IVN Consulentschappen zou de spelvrijheid van de provincie omlaag mogen. Friesland zou het goed vinden als er landelijk gekozen zou worden voor bijvoorbeeld drie thema's: duurzaam wonen, duurzaam werken en duurzaam recreëren.
- Ook overheden moeten volgens de IVN Consulentschappen zelf een professionaliseringsslag maken.

De top vijf gesignaleerde knelpunten uit de enquête bij het programma Leren voor Duurzaamheid zijn:

1. Het concept Leren voor Duurzaamheid is te complex. Bijna een kwart van de organisaties, die een antwoord hebben ingevuld bij de knelpunten in de enquête, vinden Leren voor Duurzaamheid een moeilijk en vaag concept.
2. De projectmatige subsidies. Veel organisaties vrezen voor de continuïteit van nieuw ingeslagen wegen, als de subsidies ophouden. Veel organisaties hebben ervaring met voorgaande projecten, die na de subsidiestop ineenvielen.

3. Een gebrek aan menskracht en/of tijd. Veel NME-organisaties, met name de kleine centra, hebben een tekort aan tijd om de subsidies aan te vragen, dus beginnen er bij voorbaat al niet aan.
4. Afstemming tussen overheden. Er zijn opmerkingen over het aantal stappen tussen het landelijke programma en de uiteindelijke afnemer en organisaties en opmerkingen over een gebrekkige samenhangende visie dan wel teveel eigen koers op provinciaal niveau. Over de keuze voor een decentrale opzet van het programma zijn weinig opmerkingen gekomen. Wel is in de interviews een aantal male naar voren gekomen dat de afhankelijkheid van één of enkele personen die de toekenning regelen organisaties het gevoel kan geven dat dit subjectief gebeurt. Ook bij de rol van het IVN hierin zijn vraagtekens geplaatst.
5. Er is een groot gat tussen concept en praktijk. Organisaties vinden dat de hoge ambities van het programma niet overeenkomen met de beperkte subsidiegelden.

Andere knelpunten die meerdere malen genoemd worden, zijn:

- Een aantal organisaties is sceptisch over weer een nieuw programma: “wordt het milieu er nu uiteindelijk beter van?”
- Sommige organisaties beginnen niet meer aan subsidie aanvragen omdat ze het gevoel hebben dat het structureel meer kost dan het oplevert.
- De regels of voorwaarden zijn soms moeilijk. Een gemeente eist bijvoorbeeld 40% eigen bijdrage, aan ieder project.

Het grootste succes van het programma is dat mensen uit het NME-veld bekend zijn geworden met het concept LvD, ook al vult een kwart in dat ze het concept te vaag vinden. Daarnaast zijn de veranderingen:

- organisaties vinden dat hun professionaliteit is toegenomen;
- de positie van NME organisaties is verstevigd door te gaan samenwerken met andere organisaties.

4.2 Inhoudelijke en methodische bijdragen aan de toekomst van Leren voor Duurzaamheid

In deze paragraaf wordt de vraag beantwoord wat het NME-werkveld zou kunnen bijdragen aan Leren voor Duurzaamheid. Het is dus een vraag naar de toekomst van Leren voor Duurzaamheid. Gevraagd is op welke manier de organisaties denken bij te dragen aan het concept en programma van Leren voor Duurzaamheid. Lang niet alle organisaties hadden daar ideeën over.

Grote lokale NME-organisaties

Van de grote organisaties hebben drie een idee over een mogelijke bijdrage aan Leren voor Duurzaamheid: zij willen graag faciliteren op het gebied van Leren voor Duurzaamheid, of uitbreiden van ecologie naar ook sociaal cultureel en mondiaal of zijn vooral bezig met een inhaalslag en wachten de politieke veranderingen af.

Dierentuinen

Emmen denkt bij te kunnen dragen aan Leren voor Duurzaamheid omdat ze over het onderwerp al veel kennis in huis hebben. De groep uit de NME-organisaties die hier kennis van wil nemen is van harte welkom. Ook andersom zouden leerervaringen plaats kunnen vinden, evenals met andere dierentuinen die veel met milieu en onderwijsprogramma's bezig zijn, zoals Burgers Dierenpark en Diergaarde Blijdorp.

Consulentschappen

Inhoudelijk wil Gelderland bijdragen aan Leren voor Duurzaamheid door een aantal doelgroepen op te pakken die zijn blijven liggen, namelijk het voortgezet onderwijs en de vrijwilligers en duurzaam leren door doen. Verder willen ze blijven bijdragen aan de professionaliseringsslag in het NME-veld.

Friesland wil bijdragen aan de combinatie van bestuurlijke verankering, kennismanagement en het dichterbij de burger brengen van het concept. Verder willen ze door met Initiatieven voor Duurzaamheid.

Zeeland is bezig om het concept Leren voor Duurzaamheid in te voegen in hun meerjaren programma. Als IVN Consulentschap kunnen ze aan Leren voor Duurzaamheid bijdragen door de specifieke kennis die ze hebben over:

- het betrekken van mensen (netwerkorganisatie);
- hoe mensen leren en;
- de fundamentele NME-basiskennis die ze bezitten.

In de toekomst willen ze graag net als in Friesland het landelijke project Initiatieven voor Duurzaamheid doorvoeren. Daarnaast willen ze geld voor masterclassachtige projecten.

Drenthe wil in de toekomst de lokale ontwikkelingen, de educatie en het gemeentelijk beleid omvormen tot structurele duurzaamheidsactiviteiten.

Projecten in de toekomst

We hebben in de enquête ook gevraagd, of de respondenten in de toekomst (andere) projecten wilden opstarten die in de lijn van het concept 'Leren voor Duurzaamheid' liggen. Ongeveer de helft van degenen die deze vraag beantwoord hebben, wilde dit inderdaad doen. Iets minder dan een kwart twijfelt en de overigen willen het zeker niet. Deze laatste groep bestaat uit net zoveel NME-centra als bezoekerscentra (10 om 10).

4.3 Overige beleidsmatige ontwikkelingen

Welke beleidsmatige ontwikkelingen van ministeries zijn kansen voor NME, zowel gezien vanuit beleid als gezien vanuit de sector? Er bestaat een aantal Rijksnota's die aanknopingspunten (kunnen) bieden voor natuur- en milieu educatie:

- Nota Natuur voor Mensen-Mensen voor Natuur.
- Waterbeleid 21^e eeuw.
- Nationaal Milieubeleidsplan.
- Nationale Strategie Duurzame Ontwikkeling.

De aanknopingspunten liggen met name op inhoudelijk vlak en niet zozeer op financieel vlak. In de kwalitatieve interviews is de 22 organisaties gevraagd of zij naast het programma Leren voor Duurzaamheid nog aanknopingspunten zien in ander rijksbeleid voor hun activiteiten. 17 organisaties geven aan niets te doen met andere landelijke programma's. De meeste organisaties hebben zich er niet in verdiept, hebben er geen mensen voor of zien geen mogelijkheden. Hengelo geeft aan dat het goed zou zijn als er een unit komt met 'regelingen van VROM', zodat het voor organisaties inzichtelijker wordt van welke regelingen ze eventueel gebruik kunnen maken en de voorwaarden op elkaar afgestemd worden. Ook het IVN Consulentenschap Gelderland vermeldt dat er een oerwoud aan regelingen is. De het Consulentenschap Gelderland en de gemeente Breda geeft aan gebruik te maken van 'recreatie regelingen'. Verder heeft Rotterdam gewerkt met lokale agenda 21. Maastricht vindt het "Natuur voor mensen, mensen voor natuur" erg belangrijk: het vergroot je draagvlak. In Gelderland heeft het Consulentenschap te maken met het beleid van 'ruimte voor rivier'. De andere consulentenschappen geven aan dat het IVN landelijk wel werkt met ander rijksbeleid.

Bijlagen

Bijlage 1: Enquête

Naam organisatie: _____

Functie medewerker: _____

Naam medewerker: _____

Straat: _____

Postcode: _____

Plaats: _____

Telefoonnummer: _____

Emailadres: _____

1. Hoe is uw organisatie te kenmerken?

Kruis een of meer van onderstaande vakjes aan.

- ☐ Lokale NME vrijwilligersorganisatie
- ☐ Regionale NME vrijwilligersorganisatie
- ☐ Lokaal professionele NME-organisatie (deels met vrijwilligers) met een gemeentelijke functie
- ☐ Lokaal professionele NME-organisatie (deels met vrijwilligers) met een regionale functie
- ☐ Dierentuin
- ☐ Natuurhistorisch museum
- ☐ Hortus
- ☐ Bezoekerscentrum
- ☐ Bezoekerscentrum in nationaal park
- ☐ Provinciaal consulentschap NME
- ☐ Anders, nl: _____

2. Hoeveel mensen werken er binnen uw organisatie op NME-gebied?

	Aantal personen	Aantal formatieplaatsen
Beroepskrachten		fte
ID-banen		fte
Vrijwilligers		uur/week

3. Welke functies bekleden de medewerkers binnen uw organisatie?
Aangeven hoeveel medewerkers binnen elke functie werkzaam zijn. Meerdere functies zijn mogelijk.

- ☐ Management _____ x personen
- ☐ Uitvoerend personeel (bijv. educatief medewerker) _____ x personen
- ☐ Ondersteunend personeel (bijv. secretaris) _____ x personen

4. Wanneer is uw organisatie opgericht?

In ____

5. Karakteriseer in eigen woorden NME in het algemeen en uw eigen NME-activiteiten in het bijzonder.

6. Welk(e) onderwerp(en) word(t)(en) behandeld in de projecten uitgevoerd door uw organisatie (meerdere antwoorden mogelijk):

- ☐ Natuur
- ☐ Ruimte, waaronder ruimtelijke ordening
- ☐ Verkeer en vervoer
- ☐ Klimaat en energie
- ☐ Gevaarlijke stoffen
- ☐ Landbouw en voedsel
- ☐ Mensen, waaronder leefbaarheid en lokale ontwikkeling
- ☐ Mondiale aspecten
- ☐ Overig, nl.: _____

7. Welke doelgroep(en) word(t)(en) bereikt door middel van de projecten die uitgevoerd worden door uw organisatie (meerdere antwoorden mogelijk):

- ☐ Scholen
- ☐ Bewoners
- ☐ Media
- ☐ Ministeries
- ☐ Provincies
- ☐ Gemeenten
- ☐ Bedrijven en instellingen
- ☐ Platforms en samenwerkingsverbanden
- ☐ Gebiedsbeheerders
- ☐ Zorgsector
- ☐ NME-organisaties
- ☐ Andere non-profit organisaties, namelijk: _____
- ☐ Overig, nl.: _____

8. De projecten die u als organisatie uitvoert, worden betaald door verschillende subsidieregelingen en overheden. We willen graag inzicht in uw financiële situatie over de jaren 2000 en 2001.

Bijvoorbeeld: U ontving in 2000 30% van uw totale budget van scholen, 10% kwam uit eigen financieringen, 50% van de gemeente en 10% van het programma 'Leren voor Duurzaamheid'. In totaal komt u dan op 100% uit.

% Aandeel stimuleringsregelingen van totale budget	2001	2000
Scholen		
Eigen financieringen ¹		
Particuliere fondsen		
Gemeenten (structurele ondersteuning)		
Gemeenten (projectondersteuning)		
Provincies (structurele ondersteuning)		
Provincies (projectondersteuning)		
Subsidieregeling Maatschappelijke Organisaties en Milieu (SMOM van VROM) op basis van projecten		
SMOM (VROM) op basis van programmagelden		
Regeling Draagvlak voor Natuur (RDN van LNV)		
Programma Voorlichting en Meningsvorming Duurzame Ontwikkeling (VMDO van NCDO)		
Regeling Leren voor Duurzaamheid		
Overig, namelijk		
Totaal	100 %	100%

¹ Onder eigen financieringen verstaan we donaties, lidmaatschapsgelden, sponsorgelden, inkomsten uit verkoop van producten en diensten

9. Wat is uw totale budget geweest in euro's over de jaren 2001 en 2000?

2001 _____ euro's

2000 _____ euro's

10. Heeft u in de periode 1992 - 1995 gebruik gemaakt van de regeling 'NME Onderwijs'?

☐ Ja

☐ Nee

11. Heeft u in de periode 1996 - 1999 gebruik gemaakt van de regeling 'NME Extra Impuls'?

☐ Ja

☐ Nee

12. Wat is het effect geweest van deze stimuleringsprogramma's voor de ontwikkeling van uw organisatie?

In 2000 is het programma 'Leren voor Duurzaamheid' van start gegaan als een vervolg op het interdepartementaal overheidsprogramma 'NME-Extra Impuls' (1996-1999).

13. Bent u bekend met het concept 'Leren voor Duurzaamheid'?

☐ Ja

☐ Nee

14. Is uw organisatie in het bezit van het Provinciaal Ambitiestatement van het programma 'Leren voor Duurzaamheid'?

☐ Ja

☐ Nee

15. Betreft uw organisatie het concept 'Leren voor Duurzaamheid' bij het maken van beleid?

☐ Ja

☐ Nee

16. Hoe zou u de betekenis van het concept 'Leren voor Duurzaamheid' voor uw organisatie in uw eigen woorden omschrijven? Ook graag invullen indien deze betekenis nihil of negatief is.

17. Zijn er door het programma 'Leren voor Duurzaamheid' veranderingen opgetreden in de categorieën, onderwerpen, doelgroepen en financiering van de projecten? Zo ja, welke?

18. Wilt u in de toekomst (andere) projecten opstarten die in de lijn van het concept 'Leren voor Duurzaamheid' liggen?

Hierna volgen enkele stellingen. Geef aan in hoeverre ze bij uw mening aansluiten door één antwoord te omcirkelen.

19. Het concept 'Leren voor Duurzaamheid' heeft onze organisatie inhoudelijk verder doen kijken dan alleen naar NME-projecten.

Mee eens Gedeeltelijk mee eens Neutraal Gedeeltelijk mee oneens Mee oneens

20. Het concept 'Leren voor Duurzaamheid' geeft ons als NME-instelling handvatten om op een vernieuwende manier over 'leren' na te denken.

Mee eens Gedeeltelijk mee eens Neutraal Gedeeltelijk mee oneens Mee oneens

21. Door het programma 'Leren voor Duurzaamheid' zijn wij als NME-instelling in staat geweest professioneler te werk te gaan.

Mee eens

Gedeeltelijk mee eens

Neutraal

Gedeeltelijk mee oneens

Mee oneens

22. NME-instellingen hebben ervoor gezorgd dat het programma 'Leren voor Duurzaamheid' vernieuwend te werk heeft kunnen gaan.

Mee eens

Gedeeltelijk mee eens

Neutraal

Gedeeltelijk mee oneens

Mee oneens

23. Wat ervaart u op dit moment als grootste knelpunt of hindernis bij het werken met het concept 'Leren voor Duurzaamheid' (hetzij binnen uw eigen organisatie, hetzij binnen het concept 'Leren voor Duurzaamheid')?

24. Welk advies of welke aanbeveling wilt u geven voor het programma 'Leren voor Duurzaamheid'?

25. Indien binnen uw organisatie jaarverslagen zijn geschreven over de jaren 2001 en 2000, zouden wij hier graag een exemplaar van ontvangen. U kunt de verslagen samen met deze vragenlijst in de antwoordenvolp terugsturen.

26. Heeft u er bezwaar tegen als wij deze gegevens op instellingsniveau verwerken?

☐ Nee

☐ Ja, namelijk van het onderdeel/de onderdelen: _____

27. Wilt u op de hoogte blijven van dit onderzoek?

☐ Ja

☐ Nee

Dit is het einde van de vragenlijst.

Wilt u de vragenlijst aan ons terugsturen voor 25 november in de bijgevoegde antwoordenvolp.

Noorder
Regiona
Regiona
Rijksmu
Safari B
SME Mi
St. Nat
Stadsde
Steunp
Steunp
Steunp
Stichtin
Stichtir
Stichtir
Stichtir
Stichtir
Streek
Veldst
Vereni
Vereni
Werkg

Bijlage 2: Respondenten enquête

organisatie

Afd. Natuureducatie gem. Enschede
Amsterdams NME centrum
Arborteam Schovenhorst
Bezoekerscentrum De Meinweg
Bezoekerscentrum de Wieden
Bezoekerscentrum Houtvester Kuhn Huis (Het boomkroonpad)
Bezoekerscentrum Mijl op Zeven
Bezoekerscentrum Museonder
Bezoekerscentrum Nationaal Park Dwingelderveld
Bezoekerscentrum Slabroek, Centrum voor NME
Bezoekerscentrum 't Zwin
Bezoekerscentrum Veluwezoom
Centrum voor Natuur- en Milieueducatie
Centrum voor Natuur- en Milieueducatie
Centrum Voor NME De Groenling
Consulentschap NME Drenthe
Consulentschap NME Friesland
Consulentschap NME Gelderland
Consulentschap NME Limburg
Consulentschap NME Utrecht
Consulentschap NME Zeeland
Consulentschap NME Zuid-Holland
Coördinatie NME Gooi en Vechtstreek
De Kwekerij
De Narutij
Dienst Recreatie Rotterdam
Dierenpark Amersfoort
Duincentrum de Zandwaaier
Gemeente Alphen aan de Rijn

Naam

A.W.G. Swagten

J Bogaerts
Bernadette Haverkorf
H. Kruk
Ilse Davidse
P.H. Eleveld
Alje Zandt
E. Beintema
A. Willeboordse

De heer D. Shepherd

W.F. Waagmeester
Simon Olbertijn

A de Koning
Ine van Huet

Mevrouw R. de Ligt

Lydia Haafkens
Johan Simon

Mevrouw A. van Wulfraat
Mandy Cobben

Jaap Breek

Bijlage 1: Veldwerk Staalkaart Natuur- en milieu-educatie

Naturalis	Yvonne van Delft	face-to-face	Leiden	Zuid-Holland	museum
Dienst Milieucommu- nicatie	Trijnco Kuijpers	face-to-face	Den Haag	Zuid-Holland	dienst
Dienst Sport en Re- creatie	Jet de Jonge en Sjoerd Reinstra	face-to-face	Rotterdam	Zuid-Holland	dienst

Bijlage 4: Interviewvragen

Vragen Staalkaart NME 2002

[naam NME-centrum]

Geïnterviewden: [naam/namen]

Datum:

1. [Inleiding geven over wie we zijn, waar we vandaan komen en voor wie we deze opdracht doen. Kort doel opdracht verwoorden; Wij onderzoeken de effecten van de stimuleringsregelingen in het NME-werkveld. De achterliggende gedachte is het instellen van een eventuele andere regeling naast de regeling 'Leren voor Duurzaamheid'. Wij willen de stand van zaken in kaart brengen.]
2. Beschrijf uw eigen organisatie
 - a. projecten/activiteiten
 - b. samenstelling
3. In hoeverre is uw werk veranderd in de afgelopen 4 jaar?
 - a. Veranderingen in de manier van werken [bijvoorbeeld, educatie, communicatie en verhouding tussen de verschillende doelgroepen]
 - b. Veranderingen in de inhoud van uw werk [thema's, zie vraag 6 van enquête, veranderingen en verhoudingen tussen de thema's]
 - c. Welke veranderingen zet u in het NME-werkveld in het algemeen in de afgelopen 4 jaar?
4. Ik zie in de enquête dat u vraag 10 en 11 heeft beantwoord met
 - a. In geval van nee; Kunt u aangeven waarom uw organisatie niets met de programma's NME Extra Impuls en Leren voor Duurzaamheid heeft gedaan [geen behoefte aan/ niet gehonoreerd / geen geld nodig]
 - b. In geval van ja; Heeft u het idee dat dit bijgedragen heeft aan de veranderingen die we net besproken hebben?
En op welke manier? [bijvoorbeeld meer kennis, meer geld]
5. Ik zie dat u bij vraag 15 ja/nee heeft geantwoord? Kunt u aangeven op welke manier de programma's meeneemt in uw beleid?
 - a. Hoe ziet u de overeenkomsten en verschillen tussen NME en LvD?
 - i. In theorie (Leren voor Duurzaamheid als concept)
 - ii. In praktijk (de projecten die u gefinancierd worden vanuit het programma)

6. Het programma LvD loopt in 2003 af. Er komt waarschijnlijk een vervolg op het programma Leren voor Duurzaamheid. De stuurgroep bericht hierover in het voorjaar de 2^e kamer. De vraag is welke rol het NME werkveld hierin krijgt en of er eventueel een aparte regeling voor kwaliteitsverbetering voor het NME werkveld moet komen.
 - a. Zouden jullie willen en/of kunnen bijdragen aan het concept LvD? [inhoudelijk en methodisch]
 - b. Denken jullie dat andere NME instellingen willen en/ of kunnen bijdragen aan het concept LvD? [inhoudelijk en methodisch]
 - c. Vinden jullie dat er weer een soortgelijke regeling moet komen?
7. Zien jullie in ander Rijksbeleid, afgezien van LvD, op het gebied van D.O. [bv NSDO, NMP 4, NvM] nog aanknopingspunten voor jullie eigen beleid/ activiteiten?
 - a. Zo ja op welke manier?

